

พุทธธรรม

(เฉพาะ ภาพรวม)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๑. ภาพรวม มัชฌิมนธรรมเทศนา

๒. ภาพรวม มัชฌิมาปฎิปปทา

มหาวิทยาลัยเอเซียอาคเนย์

ธรรมทานเพื่อการศึกษา

พุทธธรรม (เวทนะภาพรวม)

© สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปยุตฺโต)

ISBN 974-497-408-7

พิมพ์ครั้งแรก — ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๒ ๒,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๒ — ๒๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๒ ๑๐,๐๐๐ เล่ม

– มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์
พิมพ์เป็นธรรมทานเพื่อการศึกษา

อนุโมทนา

มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์ โดยคุณเสริมสิน สมะลาภา และ ดร.ฉันทวุฒิ พีชผล ได้จัดพิมพ์หนังสือ *พุทธธรรม* จำนวนมากเป็น ธรรมวิทยาทาน และได้ดำเนินการเผยแพร่เพื่อประโยชน์ทางการศึกษา ให้เกิดความเจริญงอกงามทางธรรมทางปัญญาแผ่ขยาย กว้างขวางออกไป

บัดนี้ ในโอกาสที่หนังสือ *พุทธธรรม* มีส่วนเพิ่มเติมที่เรียกว่า “ภาพรวม” ซึ่งมีเนื้อความสรุปเป็นอิสระ อันอาจพิมพ์เป็นเล่ม จำเพาะต่างหาก ให้เป็นดังความนำของหนังสือ *พุทธธรรม* นั้น คุณเสริมสิน สมะลาภา นายกสภามหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์ ได้แจ้งบุญเจตนาที่จะจัดพิมพ์หนังสือ *พุทธธรรม (เฉพาะ ภาพรวม)* ดังกล่าว เพื่อเสริมการศึกษาพุทธธรรม จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

อาตมภาพขออนุโมทนามหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์ ที่ได้ บำเพ็ญกุศลจรรยาในการเผยแพร่ธรรม เพื่อประโยชน์สุขที่แท้จริง และยั่งยืนแก่ประชาชน

ขอกุศลจรรยาเพื่อประโยชน์ทางการศึกษาครั้งนี้ จงเป็นปัจจัย ให้สัมฤทธิ์ความไพบุลย์แห่งธรรมและปัญญา นำมาซึ่งความแผ่ไพศาลของพระสัทธรรม เพื่อความเกษมศานต์แห่งมหาชน ตลอดกาลยาวนานสืบไป

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปยุตฺโต)

๒๔ สิงหาคม ๒๕๖๒

บันทึกนำ

ในการพิมพ์เฉพาะภาพรวม

หนังสือ *พุทธธรรม* นี้ อธิบายหลักธรรมสำคัญๆ แยกเป็นบทๆ แม้จะได้จัดกลุ่มรวมบทเหล่านั้นเป็นภาคๆ แต่ผู้ศึกษาที่ไม่คุ้นกับหลักธรรมเหล่านั้นมามากพอ ก็ยังเชื่อมโยงเนื้อความให้ได้ความเข้าใจเป็นภาพรวมที่ชัดเจนได้ยาก ผู้เขียนคิดว่าเวลานี้แล้วว่าจะหาโอกาสเขียนความนำเรื่องหรือบทเสริมเพิ่มไว้เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจดังว่านี้ แต่เวลาก็ผ่านไปๆ กับงานหนังสือที่มากมายและเร่งรัด ไม่อาจคาดหมายว่าจะมีโอกาสนั้นเมื่อใด

เรื่องเป็นมาอย่างนั้น จนถึงต้นปี ๒๕๖๒ นี้ (๑๖ มี.ค. ๒๕๖๒) ทางมหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์ได้แจ้งขออนุญาตแปลและจัดพิมพ์หนังสือ *พุทธธรรม (ฉบับเดิม)* เป็นภาษาอังกฤษ ผู้เขียนคำนึงว่า ถ้างานแปลเสร็จสิ้นและได้พิมพ์เผยแพร่แล้ว ต่อไปภายหน้า เมื่อผู้เขียนทำส่วนเพิ่มเติมที่คิดหมายไว้ นั่นเสร็จ การที่คณะผู้แปลชุดเดิมนี้อาจมีโอกาสหันมาแปลส่วนเพิ่มเติมนั้น ก็จะเป็นไปได้ยาก แล้วฉบับแปลนั้น ก็จะไม่สมบูรณ์เรื่อยไปอีกอย่างหนึ่ง หนังสือฉบับแปลนั้นจะเผยแพร่ออกไปกว้างไกลภายนอก ที่ผู้อ่านส่วนใหญ่ไม่มีพื้นความรู้เข้าใจพระพุทธศาสนามาก่อน เมื่อเขาแรกพบ ก็ควรได้อ่านหนังสือที่จะให้รู้จักพระพุทธศาสนาได้ง่ายแต่เริ่มต้น

เมื่อมองเห็นอย่างนี้ จึงจำเป็นที่จะต้องเขียนบทตอนซึ่งหมายใจไว้ นั้นให้ทันที่จะแปลรวมไว้ในหนังสือฉบับที่มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์ขอแปลและจัดพิมพ์ พร้อมทั้งพักงานหนังสือเรื่องด่วนเรื่องอื่นๆ ทั้งหมดไว้ก่อน

ประจวบว่า ใกล้ๆ กันในช่วงเวลานี้ (๒๖ เม.ย. ๒๕๖๒) มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์ได้แจ้งขอพิมพ์หนังสือ *พุทธธรรม (ฉบับเดิม)* เป็นครั้งที่ ๒

ของมหาวิทยาลัย เพิ่มเติมจากที่ได้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๖๒ นี้ และอีกด้านหนึ่งก็แจ้งขอพิมพ์หนังสือ **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย** เป็นธรรมทานในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๖๒ นั้นด้วย

เมื่อเรื่องราวมารวมลงในจังหวะเวลาอันกระชั้นใกล้ชิดกันเช่นนี้ ทางมหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์ก็ได้ตกลงว่าจะรอไว้ให้ส่วนที่เขียนเพิ่มเติม นั้นเสร็จพร้อมก่อน จึงจะพิมพ์รวมในหนังสือพุทธธรรม ทั้งสองฉบับสองขนาดนั้น ให้เป็นหนังสือที่ถือว่าสมบูรณ์ไปด้วยกันในคราวเดียว (และจะรับกันกับฉบับแปลภาษาอังกฤษต่อไปด้วย)

เรื่องทีกล่าวมาทั้งหมดนั้น เป็นเหตุผลสำคัญในตัวเอง ที่ผู้เขียน จะต้องเร่งเขียนความส่วนเพิ่มเติมให้เสร็จสิ้นโดยเร็ว ดังที่เพิ่งสำเร็จในบัดนี้

สรุปว่า ส่วนที่ตั้งใจไว้ว่าจะเขียนเพิ่มเติม คือ ความนำของภาค ๑ และภาค ๒ เมื่อสำเร็จ ได้เป็นดังนี้

“ภาพรวม มัชฌิมสูตรเทศนา” ฉบับเดิม ๑๙ หน้า (๒๑ – ๓๙)

ฉบับปรับขยาย ๑๑ หน้า (๑๒ – ๒๓)

“ภาพรวม มัชฌิมปิฎกาทา” ฉบับเดิม ๒๔ หน้า (๒๓๙ – ๒๖๒)

ฉบับปรับขยาย ๑๔ หน้า (๕๒๕ – ๕๓๘)

นอกจากนี้ ได้เกิดมีผลพลอยได้ทั่วไป ตั้งแต่จัดตัดแปลงทำรูปเล่มใหม่ ได้ตรวจทานคร่าวๆ ตลอดเล่ม โดยเฉพาะที่สำคัญ ในตอนต้นของภาค ๒ คือมัชฌิมปิฎกาทา ได้ตั้งเรื่องระบบของมัชฌิมปิฎกาทาคือระบบของมรรค กับระบบของไตรสิกขา ขึ้นมาเทียบเคียงกันให้เห็นชัดขึ้น นอกจากนั้นได้ปรับปรุงและเพิ่มเติมเล็กๆ น้อยๆ ทั่วไป

ทั้งนี้ รวมแล้ว ทำให้จำนวนหน้าหนังสือของ **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)** เพิ่มขึ้น ๗๑ หน้า จากเดิม ๓๗๕ เป็น ๔๔๖ หน้า และ **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย** เพิ่มขึ้น ๓๖ หน้า จากเดิม ๑,๓๓๐ เป็น ๑,๓๖๖ หน้า

โดยนัยนี้ หนังสือพุทธธรรม ที่มหาวิทยาลัยเอเซียอาคเนย์จะจัดพิมพ์ครั้งใหม่นี้ ทั้ง ๒ ฉบับ คือ *พุทธธรรม (ฉบับเดิม)* พิมพ์ครั้งที่ ๓๘ และ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย* พิมพ์ครั้งที่ ๒๒ จึงเป็นฉบับปรับปรุง-เพิ่มเติม ที่เป็นก้าวใหม่อันสำคัญ

พร้อมกันนั้น “ภาพรวม” ทั้ง ๒ ภาค ที่เป็นส่วนเพิ่มเติมนี้ ก็มีความสมบูรณ์ในตัวเอง ซึ่งเมื่อพิมพ์รวมไว้เป็นหนังสือเล่มพิเศษต่างหาก ก็จะเป็นบทนำเข้าสู่หนังสือพุทธธรรมได้ดี และเหมาะที่จะมอบให้แก่ท่านที่มีหนังสือพุทธธรรมอยู่ก่อนแล้ว ไม่ว่าจะ เป็น *พุทธธรรม (ฉบับเดิม)* หรือ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ* หรือ *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย* เพื่อเป็นส่วนเสริมเติมเต็มของหนังสือเก่าที่มีอยู่ก่อนนั้น

ขออนุโมทนามหาวิทยาลัยเอเซียอาคเนย์ ที่ได้บำเพ็ญบุญทางการศึกษาอันสำคัญยิ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้ได้มีการปรับปรุง-เพิ่มเติมในหนังสือพุทธธรรมดังได้เล่ามานี้ และอนุโมทนาทุกท่านที่ร่วมใจเกื้อหนุนขอทุกท่านจงมีปีติปราโมทย์ในธรรมทั่วกัน

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ปยุตฺโต)

๒๔ สิงหาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

อนุโมทนา—บันทึกหน้า ก-ข

ภาค ๑ มัชฌิมนธรรมเทศนา

หลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ หรือธรรมที่เป็นกลาง

ภาพรวม มัชฌิมนธรรมเทศนา	๒๑
พระพุทธเจ้า ตรัสรู้อะไร? (ว่าตามธรรม).....	๒๑
ปัจจุจตมุปบาท: กฎธรรมชาติสากลแห่งปัจจุจตมุปบาท.....	๒๑
ธรรมดาของธรรมชาติ ผู้ การแต่งสรรจัดการของมนุษย์	๒๕
ทำความเข้าใจถ้อยคำ เช่นว่า “ธรรม” ว่า “สภาวะ”	๒๕
กฎธรรมชาติ ๒: ภาวะเป็นไป/ความสัมพันธ์ กับ ภาวะปรากฏ/ลักษณะ... ..	๓๑
กฎธรรมชาติชุดที่ ๒ มองได้ด้วยกฎที่ ๑	๓๑
มนุษย์จะหมดปัญหา ต้องอยู่ด้วยปัญญาที่เข้าถึงความจริงของธรรมฯ ..	๓๔
จากวิถีของปัญหา สุวินิแห่งปัญญา	๓๔
พื้นฐานของมัชฌิมนธรรมเทศนา เข้าสู่ขัณฐิมาปฏิบัติ.....	๓๗
สภาวะธรรม และกฎธรรมชาติ ในมัชฌิมนธรรมเทศนา.....	๔๐

ภาค ๒ มัชฌิมาปฏิบัติ

ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติ หรือทางสายกลาง

ภาพรวม มัชฌิมาปฏิบัติ	๒๓๙
พระพุทธเจ้า ตรัสรู้อะไร? (ว่าตามคน).....	๒๓๙
พื้นฐานแห่งมัชฌิมนเทศนา วางปฏิบัติกรที่เป็นมัชฌิมา.....	๒๓๙
จากความจริงของธรรมชาติ ผู้ปฏิบัติกรที่ได้ผลจริงของมนุษย์.....	๒๔๓
- จากปัจจุจตมุปบาทของธรรมชาติ สู่อริยสังสำหรับมนุษย์.....	๒๔๓
- ทำหน้าที่ต่ออริยสังแต่ละข้อ ให้ถูกต้อง	๒๔๗
- คำว่า “อริยสัง” มีแง่ความหมายที่ควรรู้เข้าใจไว้บ้าง	๒๔๘

ความรู้กระบวนการของธรรมชาติ

ประยุกต์ สู่ ปฏิบัติการในการพัฒนามนุษย์ ๒๕๐
 ระบบของมัชฌิมาปฏิปทา ๒๕๐
 - อริยสัจ ๔ ออกแสดงทางมรรคาคีต ที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ๒๕๐
 - กระบวนการดำเนินชีวิตที่ดี เริ่มด้วยมีปัญญานำหน้ากระบวนการ ๒๕๑

ศึกษา ๓ ด้าน เพื่อพัฒนาอย่างบูรณาการครบ ๔ ๒๕๕

พัฒนามรรคาคีต ด้วยการศึกษาที่สอดคล้อง ๒๕๕
 - เอาการฝึกจากข้างนอกเข้าไปขับเคลื่นกระบวนการชีวิตข้างใน ๒๕๕
 - เมื่อจบการศึกษา คนก็พัฒนาเป็น “ภาวิต” ๒๕๕

พัฒนาคนได้ ความสุขก็พัฒนาด้วย ๒๖๐

- มรรคาแห่งความสุข: ด้วยความสุข สู่ความเกษม ๒๖๐

ภาค ๑

มัชฌิมนธรรมเทศนา

หลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ

หรือ

ธรรมที่เป็นกลาง

“เอเต เต พุราหมณ อุโก อนูเต อนุปคมม
มชฺฌเณน ตถาคโต ชมมํ เทเสติ:
อวิชาปจฺจยา สงฺขารา,
สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ ๒เปฯ”

“แน่ะพราหมณ์!
ตถาคตไม่เอียงเข้าหาที่สุดสองอย่างนั้น
ย่อมนแสดงธรรมโดยท่ามกลางว่า:
เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี,
เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ฯลฯ”

(ถึ.นั.๑๖/๑๗๐/๙๐)

ภาพรวม

- ๑ -

มัชฌิมนธรรมเทศนา

(ว่าตามสภาวะของธรรมชาติ)

มัชฌิมนธรรมเทศนา คือ การแสดงความจริงเป็นกลาง พอดี ตามสภาวะของธรรมชาติ ไม่เฉ ไม่เอียง ไม่สุดโต่งเลยเถิดไป เช่น ไม่กลายเป็นอัตถิภาวะ (ลัทธิว่าทุกอย่างมีจริง) หรือ นัตถิภาวะ (ลัทธิว่าไม่มีอะไรจริงเลย) ไม่เป็น สัสสภาวะ (ลัทธิว่าเที่ยงแท้) หรือ อจฺเจทภาวะ (ลัทธิว่าขาดสูญ) เป็นต้น

พระพุทธเจ้า ตรัสรู้อะไร?

(ว่าตามธรรม)

ปฏิจจนสมุပ္บาท: กฎธรรมชาติสากลแห่งปัจจยการ

ได้ร่ำมหาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา พระพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้แล้วยังคงประทับที่นั่น เสวยวิมุตติสุข ๑ สัปดาห์ จากนั้นเสด็จออกจากสมาธิแล้วทรงพิจารณาปฏิจจนสมุပ္บาท ที่ได้ตรัสรู้ ตลอด ๓ ยามแห่งราตรี โดย

ในยามที่ ๑ ทรงพิจารณาปฏิจจนสมุပ္บาทนั้น แบบอนุโลม คือตามลำดับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ในการเกิดขึ้นของสภาวะธรรมที่เรียกว่าทุกข์ จบแล้ว มีพุทธอุทาน* ใจความว่า เมื่อธรรมทั้งหลายแจ่มแจ้งชัดเจน ก็สิ้นสงสัย เพราะรู้เข้าใจธรรมพร้อมทั้งเหตุปัจจัย นี้คือปฏิจจนสมุပ္บาท ฝ่ายกระบวนการก่อเกิดทุกข์ ที่เรียกว่าสมุทัย

* "อุทาน" ในภาษาบาลี มิใช่มีความหมายอย่างในภาษาไทยที่เขียนไปแล้ว แต่หมายถึงเนื้อความที่พูดหรือปรากฏขึ้นมาในใจ ซึ่งมักเปล่งออกมาเป็นถ้อยคำหรือข้อความ เช่นเป็นคาถา ด้วยความเบิกบานใจ มีปีติอิมใจ

ในยามที่ ๒ ทรงพิจารณาปฏิจจนสมุปบาทนั้น แบบปฏิโลม คือ ย้อนลำดับ ตามกระบวนการดับไปของสภาวะที่เรียกว่าทุกข์นั้น จบแล้ว มีพุทธอุทานใจความว่า เมื่อธรรมทั้งหลายแจ่มแจ้งชัดเจน ก็สิ้นสงสัย เพราะได้รู้แจ้งสภาวะที่สิ้นเหตุปัจจัย นี่คือปฏิจจนสมุปบาท ฝ่ายกระบวนการดับสลายทุกข์ ที่เรียกว่านิโรธ

ในยามที่ ๓ ทรงพิจารณาปฏิจจนสมุปบาทนั้น ทั้งอนุโลม-ปฏิโลม คือทั้งกระบวนการเกิดขึ้นและกระบวนการดับสลายแห่งเหตุปัจจัยในการก่อเกิดทุกข์นั้น จบแล้ว มีพุทธอุทานใจความว่า เมื่อธรรมทั้งหลายแจ่มแจ้งชัดเจน ก็จัดบาราศรมารเสนา ดังดวงสุริยาสว่างฟ้าเจดจ้าอำไพ

รวมความว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้ปฏิจจนสมุปบาท หรือเมื่อตรัสรู้ปฏิจจนสมุปบาท จึงเป็นพระพุทธเจ้า

“ปฏิจจนสมุปบาท” แปลว่า การอาศัยกันๆ เกิดขึ้น คือการที่อะไรรู้อะไรๆ ปรากฏมีขึ้นโดยความสัมพันธ์เป็นเหตุปัจจัยต่อเนื่องกันมา จึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “ปัจจยการ” คืออาการที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย หรืออาการของความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ปฏิจจนสมุปบาทนี้บางที่เรียกชื่อควบว่า “อิทัปปัจจยตา ปฏิจจนสมุปบาท”^{*} เข้ากับคำตรัสที่แสดงหลักกลางหรือหลักทั่วไปก่อน แล้วตามด้วยหลักแจกแจง ดังที่ตรัสว่า (ฐ.๕.๒๕/๔๐/๗๕)

อิติ	อิมสุมี สติ อิหิ โหติ,	อิมสุปปาธา อิหิ อุนุปชชติ
	อิมสุมี อสติ อิหิ น โหติ,	อิมสุส นิโรธา อิหิ นิรุชฌติ
ยทิหิ	อวิชชาปัจจยา สงขารว,	สงขารปัจจยา วิณณานิ อฺเปอ
	อวิชชาข...นิโรธา สงขารนิโรโ, สงขารนิโรธา วิณณาน...อฺเปอ	

ตั้งที่ว่า เมื่อนี้มี นี่จึงมี, เพราะนี่เกิดขึ้น นี่จึงเกิดขึ้น

เมื่อนี้ไม่มี นี่ก็ไม่มี, เพราะนี่ดับ นี่ก็ดับ

* เช่น ที.ม.๑๐/๔๒/๔๑

กล่าวคือ เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี, เพราะสังขารเป็นปัจจัย...

เพราะอวิชา...ดับ สังขารจึงดับ, เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...

กระบวนการของความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนี้ มีอยู่เป็นไปตามธรรมชาติของธรรมชาติ เรียกว่า เป็นกฎธรรมชาติ ไม่ขึ้นต่อการเกิดการมีพระพุทธเจ้า พระศาสดา หรือผู้วิเศษใดๆ ดังที่พระพุทธเจ้า หลังตรัสรู้แล้ว เมื่อทรงประกาศธรรม เคยตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า^๑

ตถาคตทั้งหลาย^๒ จะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม ชาติ (หลัก) นั้น ก็มีอยู่คงอยู่ เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมนิยาม (กฎธรรมชาติ) คือ อิทปปัจจยตา

ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่าย และจึงตรัสว่า “จงดูสิ”

“เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขาร ฯลฯ”

ในเรื่องนี้ ฟังรู้ทันความจำกัดของภาษาด้วย เช่น กริยาว่ามี ก็หมายถึงเป็นด้วย เช่นที่ว่า “อวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี” นี้ อวิชา คือไม่มีวิชา ไม่รู้แจ้ง ยังไม่รู้จักความจริงแท้ ก็คือครอบคลุมความรู้ที่ยังไม่ถึงความจริงแท้ ตั้งต้นแต่รู้ผิดเข้าใจผิด รู้ถูกเข้าใจถูก ความหมายจึงมิใช่แค่ว่ามี-ไม่มี แต่คลุมไปถึงว่า มีอวิชาให้รู้แค่นี้-ไม่รู้แค่นี้ อย่างไร ในลักษณะใด ก็เป็นปัจจัยให้สังขารความคิดปรุงแปรแต่งสรรเป็นอย่งนั้นๆ ได้-ถึงแค่นั้น ในลักษณะอาการอย่างนั้นๆ ดังนี้ เป็นต้น

ในข้ออื่นๆ ต่อๆ ไป ที่ว่าสังขารเป็นปัจจัยแก่วิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยแก่นามรูป ฯลฯ ก็ฟังเข้าใจทำนองนี้ ไม่ใช่มองแค่ว่ามี-ไม่มี

จากกฎทั่วไปว่า “เมื่อนี้มี นี่จึงมี...” นั้น พระพุทธเจ้าทรงไขความโดยแสดงปัจจัยการหลักกลางไว้ คือปัจจัยการแห่งการเกิดทุกข์เกิดปัญหา - ดับทุกข์ดับปัญหาของชีวิตมนุษย์ เรียกว่า ปัจจัยการของชีวิต ซึ่งมีใช่แค่เป็นเรื่องใกล้ชิดที่สุด ติดอยู่กับตัวในตัวของมนุษย์ เป็นประจำยืนตัวอยู่กับมนุษยชาติ คู่กับความเป็นมนุษย์เท่านั้น แต่เป็นการรู้จักตัวเองของ

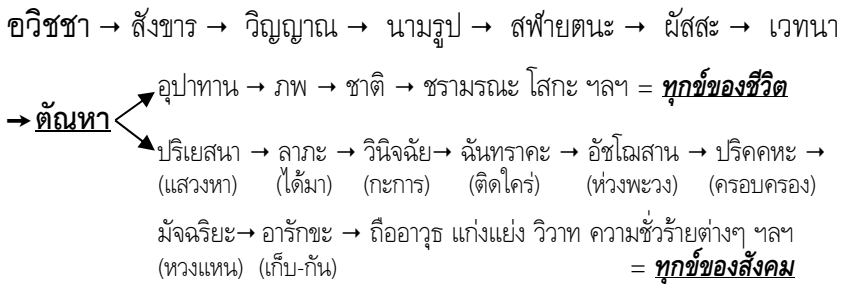
^๑ ส.น. ๑๖/๑๑/๓๐

^๒ “ตถาคต” เป็นคำที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เรียกพระองค์เอง แปลได้หลายอย่าง แต่แปลง่าย ๆ ว่า “ผู้ถึงความจริง” และในที่นี้เป็นพหูพจน์ เป็นการไม่ผูกขาดจำกัดตัว คือรวมหมดถึงพระพุทธเจ้า หรือผู้ถึงความจริงทั้งปวง

มนุษย์ที่เป็นกระบวนการของธรรมชาติซึ่งมีพร้อมทั้งรูปธรรมและนามธรรมรวมทั้งโลกอยู่ในตัวนี้เป็นฐานไว้ อันจำเป็นก่อนอื่น ในการที่จะก้าวออกไปมองดูรู้เข้าใจและปฏิบัติจัดการกับโลกที่กว้างออกไปไม่จบสิ้น

ปัจจัยการที่เป็นกระบวนการแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยซึ่งขยายวงกว้างออกไปของมนุษย์ ก็คือปัจจัยการทางสังคม แต่ในขั้นหรือระดับนี้ เหตุปัจจัยไม่อยู่แค่แดนของธรรมชาติ แต่ออกมาสู่แดนแห่งสมมติบัญญัติด้วย ซึ่งมีปัจจัยต่างกาลเทศะเข้ามาสัมพันธ์ จึงมิใช่เรื่องที่จะแสดงกระบวนการไว้ได้ยี่สิบตัว แต่เป็นเรื่องที่มนุษย์ผู้มีปัญญา เมื่อรู้หลักแล้ว ก็จะมองเห็นและจับโยงสัมพันธ์เหตุปัจจัยซ้อนแปรในกาลเทศะนั้นๆ ได้ แต่กระนั้น ก็มีบางโอกาสที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปัจจัยการทางสังคมไว้เหมือนเป็นแนวทาง หรือเป็นตัวอย่าง

สังคมมนุษย์ก็เป็นเรื่องของมนุษย์ ความเป็นไปของสังคมจึงสืบเนื่องจากปัจจัยการของชีวิตในแดนของธรรมชาติด้วย ดังเช่นที่พระพุทธเจ้าเคยทรงแสดงปัจจัยการแห่งทุกข์/ปัญหา ทั้งของชีวิต และของสังคม โดยมีจุดร่วมแยกขยายที่ต้นหา ซึ่งพอแสดงแบบรวบรัดได้ดังนี้^๑

อีกตัวอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสถึงผู้ปกครองซึ่งไม่รักษาหลักในการบริหารบ้านเมือง ทำให้เกิดความชั่วร้ายความเสื่อมความทุกข์ของสังคม ดังที่ว่า^๒

ไม่จัดสรรปันทรัพย์แก่ผู้ยากไร้ → ความยากจนระบาต → อทินนาทานระบาต

^๑ มหานิทานสูตร, ที.ม.๑๐/๕๙/๖๙
^๒ จักกวัตติสูตร, ที.ป.๑๑/๓๓-๕๐/๖๒-๘๖

→ การใช้ธาตุระเบิด → การฆ่าฟันกันระเบิด → มุสาวาท และประตาคความชั่วร้ายทุจริตแพร่ระบาด → ขาญวรรณะเสื่อม

ใครจะคิดค้นวิเคราะห์ทำการอะไร ก็อาจจะลองทำแผนปัจจยการขึ้นมาดู

อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท หรือปัจจยการนี้ เป็นกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมสิ่งทั้งหลายทั้งปวง หรือทุกสิ่งทุกอย่าง ทั้งรูปธรรม และนามธรรม ยกเว้นสภาวะที่เป็นปัจจยกษัย คือหมดสิ้นปัจจย

ธรรมดาของธรรมชาติ

สู่ การแต่งสรรจัดการของมนุษย์

ทำความเข้าใจถ้อยคำ เช่นว่า “ธรรม” ว่า “สภาวะ”

- สิ่งทั้งหลายเป็น “สภาวะ” คือมีภาวะของมัน ไม่เป็นของใคร ไม่ขึ้นต่อใคร

คำศัพท์ที่มีความหมายครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะอะไร ได้ทั้งหมดทั้งสิ้น ก็คือ “ธรรม” ดังที่แยกเป็น รูปธรรม และนามธรรม ไม่มีอะไรพ้นออกไปจากนี้ ไม่มีอะไรไม่เป็นธรรม

อย่างไรก็ตาม คำว่าธรรมนั้น ใ้ใช้กันในความหมายต่างๆ มากมายนัก แม้แต่ที่จุกจิกลีย่อยหุยมหิมทั่วไปหมด บางครั้งก็ชวนให้สับสน เช่น เรียก ความดีงาม ความถูกต้องว่า “ธรรม” อะไรที่ไม่ถูกต้อง ไม่ดีงาม ก็ไม่เป็นธรรม แต่เป็นอธรรม กลายเป็นว่ามีสิ่งที่นอกเหนือออกไป ซึ่งไม่ใช่ธรรม นี่คือความสับสนสำหรับคนผู้ยังไม่คุ้นเพียงพอ ที่จะเห็นบริบทแล้ว รู้ทันและเข้าใจได้

ด้วยเหตุนั้น ในหลายโอกาส ท่านจึงนิยมใช้คำที่สื่อตรงไปยังความหมายที่ต้องการ และคำหนึ่งที่นิยมใช้มาก คือ “สภาวะ” ซึ่งมีความหมายว่า สิ่งที่มีภาวะของมันเอง หรือมีอยู่ตามธรรมดาของมัน ที่เกิดมีเป็นไปตามเหตุปัจจย หรือไม่ เป็นต้น (ไม่มีใครเป็นเจ้าของครอบครองสร้างสรรค์บันดาลสั่งการบัญชามันได้) บางทีก็ใส่ “ธรรม” ต่อท้ายติดไว้เป็น “สภาวะธรรม” (สิ่งที่มีภาวะของมัน ไม่เป็นของใคร ไม่ขึ้นต่อใคร) ดังเช่น น้ำ ไฟ ภาย ใจ ตา หู รูป เสียง กลิ่น ดิน สม

แต่ถึงจะอย่างไรก็ตาม “ธรรม”* ก็ยังเป็นคำที่ใช้เป็นสามัญที่สุด เมื่อธรรมมีความหมายครอบคลุมหมดทุกสิ่งทุกอย่าง ก็จึงมาจัดแบ่งแยกประเภทสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ด้วยคำว่า “ธรรม” นี้ อย่างที่รู้จักกันดีที่สุดซึ่งพบมาแล้ว ก็คือแยกเป็นรูปธรรม และนามธรรม (หรือรูปธรรม และอรูปธรรม)

- สังขตธรรม-สังขาร อสังขตธรรม-วิสังขาร

การแยกประเภทของธรรมอีกแบบหนึ่ง ซึ่งสำคัญยิ่งสำหรับการศึกษาในที่นี้ เพราะเกี่ยวกับเรื่องเหตุปัจจัย คือ แบ่งเป็นสังขตธรรม กับอสังขตธรรม

สังขตธรรม คือ สิ่งที่ปัจจัยทำหรือสร้างขึ้น (แปลตามสำนวนนิยมว่า สิ่งที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง) ก็คือสิ่งที่เป็นไปตามปัจจัยการนั้นเอง

ส่วน**อสังขตธรรม** ก็คือสิ่งหรือสภาวะที่ไม่ถูกปัจจัยทำขึ้นสร้างขึ้นหรือปรุงแต่งขึ้น แต่ตามที่รู้ที่พูดกันมา ทุกสิ่งทุกอย่างก็ต้องเกิดมีและเป็นไปตามเหตุปัจจัย อยู่ในกระบวนการของปัจจัยการทั้งนั้น แล้วจะมีอะไรที่ไม่ขึ้นต่อปัจจัยไม่เป็นไปตามปัจจัยการ ตอบว่าสิ่งนั้นมีอย่างเดียว ก็คือสภาวะที่สิ้นปัจจัย (เป็นปัจจัยกษัย) เมื่อหมดสิ้นปัจจัย ไม่มีปัจจัย ก็ไม่ถูกปัจจัยทำสร้างหรือปรุงแต่ง คือพ้นจากปัจจัยการ จึงเป็น**อสังขตธรรม** เรียกง่าย ๆ ว่า **อสังขต** มีชื่อเรียกได้อีกหลายอย่าง แต่ที่ใช้เป็นหลัก เรียกว่า**นิพพาน**

ตรงนี้ มีคำที่ควรรู้จักแทรกเข้ามา ซึ่งควรทราบไว้ด้วยเพื่อป้องกันความสับสน คือคำว่า “**สังขาร**” ก็คือสังขตธรรมนั่นเอง เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าสังขาร ทั้งสังขารและสังขตธรรม มีความหมายอย่างเดียวกัน มาจากรากศัพท์เดียวกัน เป็นเพียงรูปศัพท์ที่ยกเยื้องไปตามวิธีการของภาษา เป็นอันว่า สังขตธรรม หรือสังขาร ก็คือสิ่งหรือสภาวะธรรมซึ่งถูกปัจจัยทำสร้างปรุงแต่งขึ้นมา ไม่ว่าจะป็นรูปธรรม หรือนามธรรม อันต้องเป็นไปตามปัจจัยการ

* “ธาตุ” ก็เป็นอีกคำหนึ่งที่ใช้ในความหมายเดียวกับ ธรรม สภาวะ และสภาวะธรรม แต่ในภาษาไทย ได้นำมาใช้ในความหมายที่จำกัดความใหม่ ซึ่งแคบจำเพาะ จึงต้องระวังความสับสน (ธาตุ = สิ่งที่ทรงสภาวะหรือดำรงคงลักษณะของมัน; “ธรรม” ก็มีความหมายเชิงวิเคราะห์ศัพท์เช่นเดียวกันนี้)

เมื่อสังขตธรรมมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสังขาร อสังขตธรรมก็มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งซึ่งเข้าคู่กับสังขาร ว่า “**วิสังขาร**” ซึ่งก็แปลง่ายๆ ว่า ปลอดภัยหรือปราศจากสังขาร หรือพ้นไปจากสังขาร คือไม่ถูกปัจจัยทำสร้างปรุงแต่งนั่นเอง

ทีนี้ ที่จะต้องป้องกันความสับสนอย่างสำคัญก็คือว่า คำว่า “**สังขาร**” ที่มีความหมายกว้างขวางใหญ่โตครอบคลุมรูปธรรมและนามธรรมทุกอย่างที่เกิดมีเป็นไปตามเหตุปัจจัย ตรงกับคำว่าสังขตธรรมนั้น ได้ถูกใช้ในอีกความหมายหนึ่ง ที่ต่างออกไปห่างไกล จึงต้องรู้จักเข้าใจไว้ และแยกจากกันให้ได้

- *โลกสังขาร ภายใต้การมองเห็นและการจัดการโดยสังขารในใจคน*

“**สังขาร**” ในอีกความหมายหนึ่งที่ต่างออกไปห่างไกลนั้น เป็นจำพวคนามธรรมซึ่งเป็นส่วนประกอบอยู่ในชีวิตของคน เป็นชุมนุมเป็นกลุ่มเป็นหมวดเป็นกอง เป็นที่รวมของบรรดาสภาวะทั้งที่ร้ายและที่ดีในจิตใจอันมีเจตจำนงหรือเจตนาเป็นประธาน เป็นตัวนำ ทำหน้าที่ปรุงแปรแต่งสรรพสภาพจิตความนึกคิดตลอดจนการแสดงออกเป็นพฤติกรรมกระทำของมนุษย์ เป็นระบบความคิดและกระบวนการพฤติกรรมของเขา พูดสั้นๆ ว่าปรุงแต่งใจให้ดีหรือชั่ว ปรุงแต่งการคิด การพูด การกระทำ ที่เรียกรวมๆ ว่า “**กรรม**” สภาวะดีร้ายและไม่ดีไม่ร้ายในใจทั้งหมดนี้ อันมีเจตนาหรือเจตจำนงเป็นแกนนำ เรียกรวมๆ ว่า “**สังขาร**”

ได้บอกแล้วว่า สังขารที่เป็นนามธรรมอยู่ในใจนี้ มีมากมาย ดังที่ว่าเป็นกลุ่มเป็นกองหรือเป็นหมวด คำว่าหมวดหรือกองนี้ ภาษาบาลีเรียกว่า “**ขันธ**” คือเป็นชุมนุมส่วนประกอบหมวดหนึ่งหรือกองหนึ่ง ซึ่งมาประชุมประสานกับขันธ คือชุมนุมส่วนประกอบหมวดหรือกองอื่นๆ รวมกันเป็นคนที่เป็นชีวิตหนึ่งๆ นี้

คนชีวิตหนึ่งๆ นี้ เป็นชุมนุมของส่วนประกอบมากมาย ซึ่งจัดแยกเป็นกลุ่มเป็นกองเป็นหมวดหมู่ที่เรียกว่าขันธนี้ได้ ๕ ขันธ (นิยมเรียกกันว่า ขันธ ๕ หรือเบญจขันธ) หมวดหรือกองสังขารที่พูดถึงเมื่ออีก นับเป็นขันธที่ ๔ เรียกว่าสังขารขันธ การที่จะรู้จักคน เข้าใจชีวิตได้ชัด ควรต้องรู้จักขันธ ๕ นี้ไว้เป็นฐานความเข้าใจ ขันธ ๕ หรือเบญจขันธ มีรูปธรรม ๑ ขันธ และนามธรรม ๔ ขันธ คือ

๑. รูปขันธ์ กอปรูป คือร่างกาย ซึ่งเกิดจากรูปธรรมที่ประกอบมากมาย
๒. เวทนาขันธ์ กอรวทนา คือการเสพเสวยความรู้สึกสุข-ทุกข์-ไม่สุขไม่ทุกข์
๓. สัญญาขันธ์ กอรัสัญญา คือการกำหนดหมายประดักข้อมูลที่ได้รับประมวล
๔. สังขารขันธ์ กอรัสังขาร คือความดีความชั่วและประดาคุณสมบัติที่ประกอบเจตนาในการปรุงแปรความคิดนึกพุดจาและทำการทั้งหลาย
๕. วิญญาณขันธ์ กอรัวิญญาณ คือความรู้ที่พื้นเ็นโรงให้นามขันธ์ทั้งหลายทำงานได้ คือ เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสกาย และรู้เรื่องในใจ

ขันธ์ ๕ นี้จะอธิบายเป็นบทหนึ่งโดยเฉพาะข้างหน้า แต่ขอย้ำความสำคัญไว้ก่อนว่า ขันธ์ ๕ นี้แหละคือสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุปัจจัยในกระบวนการปัจจัยการของชีวิต ที่ได้กล่าวข้างต้น ดังได้บอกแล้วว่า ปัจจัยการที่ได้ทรงแสดงไว้เป็นกระบวนการหลัก คือปัจจัยการของชีวิต ซึ่งก็คือปัจจัยการของขันธ์ ๕ นั้นเอง ดังที่มีบอกในคัมภีร์ว่า ปฏิจจสมุปบาท หรือปัจจัยการ ที่พระพุทเจ้าทรงแสดงเป็นแบบไว้ ก็คือความเป็นไปของขันธ์ ๕* หรือพูดอีกสำนวนหนึ่งว่า ก็คือขันธ์ ๕ ในขณะที่ทำงาน ที่ชีวิตเป็นไป หรือดำเนินชีวิตอยู่นี้เอง

ขอเน้นย้ำความสำคัญของสังขารที่เป็นขันธ์อยู่ในชีวิตของคนนี้ว่า ด้วยสังขารที่เป็นนามธรรม ซึ่งทำงานปรุงแต่งอยู่ในใจนี้แหละ คนจึงรู้จักและคิดนึกทำการต่างๆ ต่อสังขารทั้งหลายทั้งปวงทั่วโลกทั่วจักรวาล ทั้งรูปธรรมและนามธรรม อันเป็นสังขตธรรมที่ได้กล่าวแล้ว มนุษย์จะมองเห็นคิดเห็นและปฏิบัติจัดการอะไรอย่างไรกับโลกของสังขาร ก็ขึ้นอยู่กับ การแต่งสรรของสังขารในใจของเขานี้เอง

การเกิดขึ้นและเป็นไปต่างๆ ของสังคมนตรีมนุษย์ซึ่งดำเนินไปตามสมมติ-บัญญัติ ทำให้มีความเจริญความเสื่อม ประสบวิบัติหรือพัฒนาการ เป็นยุคสมัยก็ดี การปฏิบัติจัดการกับโลกของสิ่งแวดล้อม ทั้งธรรมชาติและบรรดาวัตถุธรรม ในทางสร้างสรรค์ส่งเสริมบ้าง ทำลายล้างผลาญบ้าง ก็ดี ที่ว่าเกิดจากการกระทำของมนุษย์นั้น ก็เป็นไปด้วยการขับเคลื่อนของสังขารที่เป็นแหล่งผลิตความคิด คำพูด และการกระทำของมนุษย์ที่กล่าวมานี้

* ความเป็นไปของขันธ์ (ขุณฺหวตฺตติ) ที่ยังมีกิเลส คือ ปฏิจจสมุปบาท, เช่น อ.อ.๑๑; วิสุทฺธิ.ฎิ.๓/๒๔๘

ดังนั้น เมื่อตกลงว่าจะต้องทำการพัฒนามนุษย์ ก็พึงเข้าใจว่าการพัฒนามนุษย์นั้นมีศูนย์รวมอยู่ที่การพัฒนาสังขารในตัวมนุษย์นั้น ที่จะให้ปัญญาที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ขึ้นมาเป็นตัวนำทำการนั่นเอง

ปัจจัยการของชีวิตนั้นเริ่มต้นว่า “อวิชชาปัจจยา สงฺขาร...” เมื่ออวิชชา ยังคงยังมีอยู่ในศีตระดับแนวทางลักษณะอาการอย่างไรโดยสัมพันธ์กับปัญญาที่พัฒนาขึ้นอย่างไรหรือไม่แค่นั้น คนก็มีสังขารที่จะใช้ปรุงแปรแต่งสรรกรรมในการคิดการพูดจาประกอบกิจปฏิบัติจัดการทั้งหลายได้ในขอบเขตแนวทางและในลักษณะอาการอย่างนั้นแค่นั้น

ดังนั้น การปฏิบัติจัดการที่ฐานตรงจุดเริ่มต้น ในปฏิโลมปัจจัยการอันเป็นฝ่ายแก้ไข จึงได้แก่การลดละอวิชชา ด้วยการพัฒนาปัญญาที่จะก้าวขยายไปเป็นวิชา เมื่อปัญญาพัฒนาขึ้นไป ได้สัมมาทิฐิขึ้นมา **ปัญญานั้น**ซึ่งเป็นสังขารตัวสำคัญยิ่งใหญ่อยู่ในสังขารชั้นนี้ ก็จะทำหน้าที่ปรับแปรแก้ไขชี้นำสองทางตลอดจนขยายวิสัยให้แก่กระบวนหรือกองกำลังทำงานในการคิดพูดทำ ที่มี **เจตนาหรือเจตจำนง**เป็นหัวหน้า พาให้ทำการคือกรรมที่เป็นคุณเป็นกุศลก่อนผลที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์มากขึ้นๆ

กระบวนของสังขารชั้นที่ว่านี้มีกำลังพลมากมายนั้น ดูกันแค่เป็นตัวอย่าง

ตัวนำ/ตัวหนุน: เจตนา (พึงให้เป็น กุศลเจตนา) มนสิการ (พึงให้เป็น โยนิโส มนสิการ-รู้จักคิดแยกคาย) ฉันทะ (พึงให้เป็น กัตตุกัมยตานุฉันทะ-ความอยากทำให้ดีงามสมบูรณ์) วิริยะ ปิติ สมภา

ฝ่ายร้าย: โมหะ อหิริกะ (ไม่อายบาป) อนัตตตัปปะ (ไม่กลัวบาป) อุกุทัจจะ (ฟุ้งซ่าน วุ่นวายใจ) โลภะ ทิฏฐิ มานะ (อยากใหญ่) โทสะ อิตถา (ริษยา) มัจฉริยะ กุกกุจจะ (กลุ่มกัถวล) ถีนะ (หดหู่ที่ถ้อย) มิททะ (หยอหยิม) วิจิกิจฉา (ลังเล)

ฝ่ายดี: ศรัทธา สติ หิริ โอตตตัปปะ จาคะ (ใจกว้าง เสียสละ มีน้ำใจ) เมตตา กรุณา มุทิตา ตัตถมัมชฌัตตุเบกขา (ใจลงตัวหนึ่งเป็นกลางมองดูอย่างชัดตรง) ปัสสัทธิ (กายใจสงบผ่อนคลาย) ก็มีัญญตา (ความถนัดพร้อมจะทำ) **ปัญญา**

จุดเน้นที่ฟังย่ำไว้ ดังที่ว่าแล้ว **เจตนา** เป็นหัวหน้าเป็นตัวนำทำการในนามของกองสังขารทั้งหมด สังขารจะออกแสดงเป็นความคิดพูดทำอย่างไร ก็แล้วแต่เจตนาตัดสินใจ แต่เจตนาจะเอาอย่างไร ก็อยู่ที่ว่ากำลังพลตัวไหนในฝ่ายใด คือในฝ่ายดี หรือฝ่ายร้าย จะเข้ามาประกบเจตนาขึ้น

แต่ทั้งนี้ สังขารตัวสำคัญยิ่งใหญ่ที่สุดก็คือ **ปัญญา** ซึ่งเมื่อพัฒนาขึ้นมา ก็จะช่วยชี้นำส่องทางตลอดจนขยายวิสัยให้แก่เจตนา พร้อมทั้งปรับแปรแก้ไขเจตนาขึ้น

ตลอดถึงว่า เมื่อปัญญาพัฒนารู้อัดเจนแจ่มแจ้ง เจตนา ก็จะทำหน้าที่แค่เพียงเป็นตัวสนองงานของปัญญา ซึ่งให้ทำไปตามที่รู้อัดแจ้ง โดยไม่ต้องคิดเลือกตัดสินใจ ถึงขั้นที่เรียกว่ามีชีวิตเป็นอยู่ด้วยปัญญา

นั่นคือ เมื่ออวิชชาหมดหาย กลายเป็นวิชา ก็สลายวงจรของปัจจัยการถึงภาวะปัจจยักษัย จบการพัฒนา

เท่าที่บรรยายมาในตอนี้ เป็นการรู้เข้าใจความจริงของธรรมชาติตามที่มันเป็น และมองเห็นตามหลักการว่า การที่จะเป็นไปอย่างนั้นๆ การที่จะเกิดผลอย่างนี้ๆ จะสำเร็จได้ด้วยการทำเหตุปัจจัยอะไรๆ

แต่สำหรับวิธีปฏิบัติว่าจะทำอย่างไร เช่นว่าการที่จะพัฒนาสังขาร การที่จะพัฒนาปัญญา มีแนวทางและขั้นตอนในการปฏิบัติอย่างไรบ้าง นั้นเป็นเรื่องของภาคปฏิบัติในมัชฌิมาปฏิปทา ที่จะบอกระบบวิธีปฏิบัติในการพัฒนามรรคาชีวิต ด้วยการศึกษาคือเป็นสิกขา ซึ่งจะพูดกันในภาคมัชฌิมาปฏิปทาข้างหน้า

คนหรือชีวิตมนุษย์นี้ เป็นองค์รวม ซึ่งมีองค์ประกอบครบ ทั้งรูปธรรมและนามธรรมที่พัฒนาสูงสุดพร้อม ถ้ารู้เข้าใจปัจจัยการของชีวิตมนุษย์ที่เป็นขันธโลกนี้แจ่มชัด ก็จะเป็นความรู้เข้าใจโลกของธรรมชาติทั้งหมดไปด้วย

กฎธรรมชาติ ๒

ภาวะเป็นไป/ความสัมพันธ์ กับ ภาวะปรากฏ/ลักษณะ

กฎธรรมชาติชุดที่ ๒ มองได้ด้วยกฎที่ ๑

ก่อนเดินเรื่องต่อไป ขอทบทวนความที่ผ่านมามาก่อน เป็นอันได้เข้าใจกันแล้วว่า ธรรม สิ่ง สภาวะ หรือสภาวะธรรม ที่เกิดมีเป็นไปตามเหตุปัจจัย อยู่ในกระบวนการของปัจจัยการนั้น เรียกว่าสังขตธรรม หรือสังขารในความหมายอย่างกว้าง นี่คือ สังขารอันได้แก่สังขตธรรมทั้งหมดนั้น ไม่ว่าจะป็นรูปธรรม หรือนามธรรม ดังเช่นชั้น ๕ ทั้งหมด ที่เป็นชีวิตของมนุษย์ เป็นไปตามเหตุปัจจัยหมดทั้งสิ้น และนี่ก็คือ สังขารคือสังขตธรรมทั้งหมดนั้น เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่เรียกว่า ปัจจัยการ หรืออิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท

พร้อมกันนั้น ก็ได้รู้เข้าใจกันด้วยว่า สภาวะที่สิ้นปัจจัย เป็นปัจจัยกัษย ซึ่งเรียกว่าอสังขตธรรมหรือวิสังขารนั้น พ้นไปไม่อยู่ใต้กฎธรรมชาติแห่งปัจจัยการนี้

ที่นี้ นอกจากกฎธรรมชาติแห่งปัจจัยการ หรืออิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาทนี้แล้ว พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงกฎธรรมชาติอีกชุดหนึ่ง ซึ่งเป็นการประกาศความจริงอีกด้านหนึ่งของสภาวะธรรมทั้งปวง ทั้งสังขตธรรม และอสังขตธรรม ดังที่ได้ตรัสไว้ดังนี้

ตถาคตทั้งหลาย จะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้น ก็มีอยู่คงอยู่ เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมนิยาม (กฎธรรมชาติ) ว่า

๑. สังขารทั้งปวง เป็นอนิจจา (ไม่เที่ยง) ...
๒. สังขารทั้งปวง เป็นทุกขา (คงทนอยู่ไม่ได้) ...
๓. ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา (ไม่เป็นไม่มีตัวตน)

ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่ายว่า “สังขารทั้งปวง เป็นอนิจจา ...สังขารทั้งปวง เป็นทุกขา ...ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา”^๑

^๑ ขง.ติก.๒๐/๕๗๑/๓๖๘

กฎ ๓ ข้อ คือ อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา นี้ พระพุทธเจ้ามิได้ตรัสชื่อเรียกรวมไว้ แต่ในอรรถกถาเป็นต้นมา เรียกว่า “ไตรลักษณ์” แปลว่า ลักษณะ ๓ ของประดาธรรม แต่มีความหมายครอบคลุมไม่เท่ากัน

ข้อที่ ๑ ว่า สังขารทั้งปวง คือ สังขตธรรมทั้งปวง รวมหมดชั้นทั้ง ๕ เป็น *อนิจจา* ไม่เที่ยง คือ มีแล้วไม่มี มีขึ้นแล้วดับหาย เกิดมีแล้วดับสลาย (หุตวา-อภาวะ)

ข้อที่ ๒ ว่า สังขารทั้งปวง คือ สังขตธรรมทั้งปวง รวมหมดชั้นทั้ง ๕ เป็น *ทุกขา* คงทนอยู่ไม่ได้ คือ ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายไป (อุกฤษฏัพพปฏิปิพิตะ)

ข้อที่ ๓ ว่า ธรรมทั้งปวง คือ ทั้งสังขตธรรม และอสังขตธรรม ทั้งหมดทั้งสิ้น เป็น *อนัตตา* ไม่เป็นไม่มีตัวตน คือ ไม่เป็นไปในอำนาจ ไม่อยู่ใต้อำนาจครอบครองของใคร ที่จะสั่งบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาได้ (อวสวัตตะนะ)

ลักษณะที่ ๓ คือ *อนัตตา* ไม่เป็นไม่มีตัวตนอะไรเป็นเจ้าของครอบครอง บังคับสั่งการบัญชาให้เป็นไปอย่างไร อย่างที่ต้องการได้นี้ เป็นลักษณะที่ครอบคลุมหมด จะว่าเป็นลักษณะพื้นฐานก็ได้ ดังคำเรียกสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่า “สภาวะ” คือมีภาวะของมัน ซึ่งก็คือไม่เป็นของใคร ไม่ขึ้นต่อใคร

กฎธรรมชาติชุดไตรลักษณ์นี้ ก็คืออีกด้านหนึ่งของกฎแห่งปัจจยาการนั่นเอง เมื่อสิ่งทั้งหลายมีอาการที่เป็นไปตามปัจจยาการแห่งเหตุปัจจัย มันก็มีลักษณะเป็นอนิจจา เป็นทุกขา เป็นอนัตตา

เริ่มแต่พื้นฐานที่ว่านี้ คือ สิ่งทั้งหลายมีภาวะของมันเอง ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกมีภาวะของมัน ที่เกิดจากเหตุปัจจัย เป็นไปตามเหตุปัจจัย ถ้าอึดตามีจริง สิ่งทั้งหลายก็ไม่ต้องและไม่อาจเป็นไปตามเหตุปัจจัย แต่เมื่อสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย อัดตาก็ไม่อาจจะมี

เมื่อมองเห็นสิ่งนั้นๆ เป็นเพียงภาพรวมแห่งขุมนุมขององค์ประกอบหรือส่วนย่อยหลากหลายมากมาย ที่เกิดมีและดับสลายสัมพันธ์กันเป็นไปอยู่ในกระบวนการของปัจจยาการ ความเป็นตัวตนอัดตาของสิ่งนั้นๆ ก็หายไป เหมือนอย่างกำปั้นมีเพราะกำมือ พอแบมือเหยียดนิ้วออกไป กำปั้นก็หายหมด หมดก็ไม่มี

อะไรๆ ที่เป็นสังฆตธรรม เป็นสังฆาร ก็เกิดมีและเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่เป็นไปตามความต้องการหรือตามการสั่งบังคับของใคร (ถ้าใครจะให้มันเป็นไปอย่างไรๆ ตามที่ตัวปรารถนา ก็ต้องเรียนรู้อิสระบังคับเหตุปัจจัยที่จะให้มันเป็นอย่างนั้น แล้วปฏิบัติจัดการที่เหตุปัจจัยนั้นๆ จะเอาตัวปรารถนาไปสั่งการบัญชามันไม่ได้)

ส่วนสภาวะที่เป็นปัจจัยขัย เป็นอสังขตะ เป็นวิสังฆาร ก็ชัดเจนอยู่แล้วว่ามันมีภาวะของมัน ซึ่งไม่มีไม่เป็นไปตามปัจจัยอะไรๆ ใครๆ อะไรๆ จะครอบครองสั่งการบัญชาอะไรอย่างไรไม่ได้ มันก็มีก็เป็นของมันตามธรรมดาอย่างนั้น

ในทางปฏิบัติ ในการดำเนินชีวิตเป็นอยู่ของมนุษย์ เมื่อมีปัญญารู้เข้าใจความจริงตามธรรมตาของสภาวะแล้ว ก็รู้จักที่จะปฏิบัติในการดำเนินชีวิตให้ถูกต้อง เรียกว่านำความรู้เข้าใจสังขธรรม ในภาคมีขณธรรมเทศานี้ ไปใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติจริยธรรม เป็นการดำเนินมรรคาชีวิตในภาคมีขณมาปฏิบัติ คือรู้ทันว่า การถืออัตตา ตัวตนนั้น เป็นเรื่องของมนุษย์ที่มีความยึดถือด้วยอริยชาติอหุพาทาน ซึ่งไม่ตรงตามความเป็นจริง ถ้าอยู่แค่กับความอยากความยึดนั้น ก็ไม่มีอะไรสำเร็จตามที่ปรารถนา แต่จะต้องเจอกับสภาพฝืนใจที่ย้อนกลับมาบีบคั้นตัวเองให้มีทุกข์ข้อถ้อยบอบซ้ำ

ดังนั้น คนที่มีปัญญา รู้เข้าใจความจริงแห่งธรรมตาของสิ่งทั้งหลายที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยแล้ว เมื่อต้องการให้อะไรเป็นอย่างไร หรือเมื่ออะไรไม่เป็นไปอย่าง ที่ปรารถนา ก็ไม่มัวอยู่กับความปรารถนาที่ไม่สม ได้แค่อึดครวญรำเพื่อ แต่รู้จักปฏิบัติจัดการให้ตรงเรื่องของเหตุปัจจัยนั้นๆ ก็รักษาจิตให้เป็นอิสระได้ และรู้ทันความสำเร็จหรือไม่ตามความเป็นไปได้หรือไม่ได้ของเหตุปัจจัยเหล่านั้น

สำหรับชาวบ้านก็จำไว้ได้ง่ายๆ ในทางปฏิบัติว่า สิ่งทั้งหลายไม่เป็นไปตามใจของเรา แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน เราจึงต้องปฏิบัติจัดการมัน ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจและทำการให้ตรงเหตุปัจจัยของมัน

การที่สังขตธรรมทุกอย่างเป็นไปตามเหตุปัจจัยในปัจฉยาการนั้น บอกอยู่ในตัวถึง**อนิจจตา** คือภาวะที่สิ่งเหล่านั้นไม่เที่ยง *ไม่คงที่มีแล้วก็ดับหาย* พร้อมด้วย**ทุกขตา** คือภาวะที่ยืนยงคงอยู่ไม่ได้ *ไม่คงตัว* จึงปรากฏเป็นการเปลี่ยนแปลงแปรไปกลายเป็นอื่น โดยเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์ กับทั้ง**อนัตตตา** คือภาวะที่ไม่มีอะไรเป็นตัวตนครอบครอง *ไม่เป็นตัว*

เป็นอันว่า สิ่งทั้งปวงคือสรรพสังขารเป็นไปตามเหตุปัจจัยใน**ปัจฉยาการ** โดยสำแดงลักษณะ ๓ ที่เรียกว่า**ไตรลักษณ์**

มนุษย์จะหมดปัญหา

ต้องอยู่ด้วยปัญญาที่เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ

จากวิถีของปัญหา สู่วิถีแห่งปัญญา

ที่พูดมานั้น คือว่าไปตามเรื่องของธรรมดาของธรรมชาติ ตามที่มันเป็นของมัน ที่นี้พอหันมาดูในแง่ของมนุษย์ ที่ไปเกี่ยวข้องกับมัน หรือเอามันมาเป็นเรื่องของมนุษย์ สภาวะที่เป็นธรรมดาของสิ่งทั้งหลายทั้งหมดนี้เป็นเรื่องสำหรับปัญญาจะรู้เข้าใจ แล้วจะได้ปฏิบัติต่อมันและเกี่ยวข้องกับมันด้วยความรู้ของปัญญานั้น เรียกว่าเท่าทันกัน

แต่มนุษย์มักมีจิตใจซึ่งมีความอยากความปรารถนาเป็นเจ้าใหญ่ และมนุษย์ก็มักอยู่ในขั้นของการเข้าไปเกี่ยวข้องปฏิบัติจัดการกับสรรพสังขารในโลก ด้วยการเอาความอยากความปรารถนาเป็นตัวกำหนด โดยที่ว่าเมื่อจำเป็นจึงเอาปัญญามาใช้แค่สนองหรือรับใช้ความปรารถนานั้น มิใช่ให้ปัญญามาเป็นใหญ่ที่จะชี้แนะบอกทางแก่ความปรารถนาของจิตใจ และความอยากความปรารถนานั้น โดยทั่วไปก็เด่นออกมาในระดับของสภาวะที่เรียกว่าตัณหา และตัณหานั้นก็มาในระบบของชุดที่เรียกว่า อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน จากตัณหาในชุดที่ว่านี้ มนุษย์ก็ประสบเรื่องราวมากมายที่เรียกว่าปัญหา ซึ่งเป็นภาวะที่เป็นทุกข์ของมนุษย์

จุดแยกสำคัญ จึงหมายถึงการมีวิถีชีวิตที่ลดละปัญหาอ่อนเบาปลอดภัย
 พันทุกข์ ด้วยการมีปัญญาเป็นเจ้าใหญ่ ที่รู้เข้าใจความจริงแห่งสภาวะ
 ทั้งหลายตามกฎธรรมชาติที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งจะพาให้ปฏิบัติจัดการกับ
 มันด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจเท่าทันความจริงของมัน

ที่นี่ สำหรับมนุษย์ที่ไม่เข้าสู่วิถีแห่งปัญญา พูด่างาย ๆ อยู่กับความ
 พรารถนาของจิตใจ ถึงแม้ว่าเขาจะไม่สนใจที่จะรู้จักเข้าใจความจริงของสิ่ง
 ทั้งหลาย แต่เขาก็ไม่มีทางล่วงพ้นที่จะต้องเผชิญแล้วก็ผจญกับลักษณะ
 และอาการที่เป็นความจริงของมัน เพราะเป็นธรรมชาติของความเป็นไปที่
 จะต้องเป็นอย่างนั้น นี่คือนั่น ที่จริงนั้น เขาก็อยู่กับโลกและชีวิตของเขา ที่
 รวมอยู่ในสภาวะที่เป็นสรรพสังขารนั่นเอง ไม่เป็นอย่างอื่นไปได้ ซึ่งล้วนพา
 เขาไปพบกับกฎธรรมชาติ ทั้งไตรลักษณ์ และปัจจยการ ไม่มีทางพ้นไปได้

ที่นี่ สำหรับคนที่มีความอยากความปรารถนาเป็นเจ้าครองใจนั้น เขา
 อยากได้ความเที่ยงแท้ถาวร แต่ก็ต้องพบกับอนิจจตา ก็เป็นความขัดแย้งฝืนใจไม่
 สมดังปรารถนา เขาอยากได้ความง่ายตายไม่ติดขัดให้เป็นอย่างไร แต่ก็ต้องเจอ
 ทุกขตา ที่ฝืนความปรารถนาบีบคั้นใจ เขายึดเขาถืออันนี้เป็นของเขา มันจะต้อง
 เป็นไปตามที่เขาเรียกร้องต้องการ แต่เขาก็ต้องจำยอมแก่อนัตตตา ที่มันไม่
 ตามใจสนองคำสั่งของคนทีถือตัวเป็นเจ้าของ แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย
 ในปัจจยการของมัน นี่คือนั่น เบื้องหลังความปรารถนาของตัณหา นั้น มีวิชา
 ความไม่รู้ทั่วถึงไม่เท่าทันสภาวะที่เกี่ยวข้องปกคลุมห่อหุ้มอยู่ และด้วยความ
 ปรารถนานั้น ก็เข้าไปหาไปสัมพันธ์กับสิ่งนั้นๆ ด้วยอุปาทานที่ยึดถือค้างคาผนวก
 ไว้กับตัวตน เป็นที่มาของทุกข์ในตัวคน และขยายทุกข์ออกไปในการแย่งชิงข่ม
 เหยียดเบียนกันในหมู่มนุษย์ เรียกวมเป็นชุดว่า **อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน**

รวมความว่า ในวิถีของจิตใจที่ตัณหาเป็นเจ้าใหญ่นั้น คนที่เข้าไป
 เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสรรพสังขารหรือบรรดาสภาวะธรรม จะได้พบประสบสิ่ง
 เหล่านั้นในภาวะที่มันเด่นออกมาในลักษณะที่พร้อมเหมือนเตรียมหรือรอที่จะ
 บีบคั้นกดตันขัดขืนฝืนใจไม่เป็นอย่างที่ปรารถนาหรือที่จะไม่ให้ความสมใจ
 ปรารถนา ซึ่งรวมแล้วเรียกให้สะดวกสั้นๆ ว่าทุกข์

พูดเป็นสำนวนความว่า จากทุกข์ที่เป็นธรรมดาแห่งสภาวะของสังขาร ก็ขยายออกมาเป็นทุกข์ในใจของคน

ตามที่ว่านี้ คำว่า “ทุกข์” จึงเป็นคำสำคัญสำหรับมนุษย์ โดยที่ว่าในการที่มนุษย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายที่เป็นสังขารนั้น ทุกข์ได้มีความหมายขึ้นมาหลายชั้น

ก. โดยพื้นฐาน **ทุกข์** ก็คือภาวะที่เป็นธรรมดาของบรรดาสังขาร/สังขตธรรม ซึ่งมีการเกิดขึ้นแล้วสลายไปบีบคั้นให้คงอยู่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไป

ข. สังขารเหล่านั้นเอง ซึ่งรวมทั้งชั้น ๕ ที่เป็นเนื้อตัวชีวิตของคน ในภาวะที่มันเป็นทุกข์ตามธรรมดาของมันอย่างนั้น เมื่อเข้ามาในสายตาของมนุษย์ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับมันโดยมี**อวิชชา-ตัณหา-อุปาทาน**ครอบงำกำกับใจอยู่ ก็กลายเป็นว่ามันแฝงเอาหรือมีศักยภาพอยู่ในตัวของมัน ที่พร้อมจะขัดขึ้นฝืนใจ กลายเป็นความบีบคั้นก่อให้เกิดภาวะที่เรียกว่าความทุกข์ขึ้นแก่คน ในเมื่อมันไม่สามารถเป็นไปตามความยึดความอยากความปรารถนา คือไม่สามารถสนองตัณหาอุปาทานของคนนั้นได้จริง ดังคำสรุปที่ว่า “อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์” ซึ่งมีความหมายว่าชั้น ๕ ที่ยึดถือเอาใจไว้ด้วยอุปาทานนั้น เป็น**ทุกข์** ในความหมายว่าเป็นที่ตั้งของทุกข์ คือมีศักยภาพที่พร้อมจะก่อกำเนิดทุกข์ขึ้นแก่คนนั้นๆ

ค. **ทุกข์** คืออาการของจิตใจ ที่เป็นความรู้สึกบีบคั้นกดดันไม่สบายที่มนุษย์เข้าใจกันอยู่ทั่วไป เป็นภาวะขัดแย้ง จากความเป็นไปที่ขัดขึ้นฝืนความปรารถนา ซึ่งเกิดขึ้นจากอวิชชาตัณหาอุปาทานนั่นเอง เป็นทุกข์ที่จะไม่เกิดมีหรือจะสลายไปได้ด้วยวิชา ตั้งต้นแต่ปัญญาที่ค่อยๆ พัฒนาขึ้นไป

ทุกข์มี เพราะขึ้นต่อปัจจัย เมื่อพัฒนาถึงวิชา อวิชชาหายไป ถึงปัจจัยกัณฑ์ ตัณหาอุปาทานหมดที่อาศัย หมดสิ้นปัจจัย ทุกข์ก็ดับ คือไม่มีอีกต่อไป อยู่ด้วยปัญญา เป็นสุข อย่างอิสระสืบไป

บนฐานของมัชฌิมนิเทศนา เข้าสู่มัชฌิมาปฏิปทา

วิถีของอริยชาติอันหาอุปทานั้น ตั้งต้นจากฐานของการขาดความรู้ นำมาสู่การคิดแล้วพูดและทำเป็นกรรมที่ไม่สว่าง ดังปัจฉยาการที่เริ่มว่า อริยชาปจจา สงขารา... จึงก่อปัญหา นำมาสู่ทุกข์ เรียกว่าเป็นวิถีแห่งปัญหา หรือวิถีของทุกข์

เพื่อก้าวไปในวิถีของอิสรภาพและความสุข ที่ปลอดทุกข์ไร้ปัญหา จุดตั้งต้นก็คือการพัฒนาปัญญา ซึ่งมีฐานอยู่ที่ความรู้เข้าใจหรือเท่าทันความจริงของสิ่งทั้งหลายที่ตนเกี่ยวข้อง อันโยงกับกฎธรรมชาติ หรือธรรมตาแห่งสภาวะ แล้วปัญญาก็จะชี้ นำบอกทางพร้อมทั้งปรับแปรแก้ไข ให้กระบวนการปัจฉยาการดำเนินไปในวิถีของความสุกและอิสรภาพที่ว่านั้น

บนฐานของความรู้เข้าใจเข้าถึงระบบและกระบวนการของสภาวะธรรมที่เป็นธรรมตาของธรรมชาตินั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงนำความรู้เข้าใจนั้นมาประยุกต์สั่งสอนแสดงระบบและกระบวนการวิธีปฏิบัติของมนุษย์ที่จะให้เกิดผลเป็นไปตามระบบและกระบวนการของธรรมชาตินั้น โดยทรงจัดวางเป็นมรรคาชีวิตของคน หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า บนฐานแห่งสังขธรรม ได้ทรงจัดวางระบบจริยธรรม ที่เรียกว่าพรหมจริยะ หรือมรรคขึ้นมา เป็นวิถีของอิสรภาพและความสุข ที่ปลอดทุกข์ไร้ปัญหาดังที่ว่านั้น อันจะกล่าวในภาคของมัชฌิมาปฏิปทาข้างหน้าต่อไป

แต่ก่อนจะก้าวเข้าสู่มัชฌิมาปฏิปทาที่เป็นส่วนรายละเอียดนั้น ณ ที่นี้ เมื่อพูดถึงภาพรวมของมัชฌิมนิเทศนาแล้ว ก็ขอกล่าวถึงจริยธรรมอย่างกว้างโดยรวมไว้ให้เห็นทางปฏิบัติทั่วไปก่อน

ตามกฎแห่งไตรลักษณ์ และปัจฉยาการว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง คงอยู่ไม่ได้ จะต้องสลายตัวเปลี่ยนแปลงไปโดยเป็นไปตามเหตุปัจจัย มนุษย์จึงต้องดำเนินชีวิตแห่งความไม่ประมาท ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นปัจฉิมวาจา คือพระดำรัสสุดท้ายก่อนปรินิพพานว่า “สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม”^๑

^๑ “วอยธมมา สงขารา, อปปมาเทน สมปาเทถ”, ที.ม.๑๐/๑๔๓/๑๘๐

ความไม่ประมาท คือการที่มนุษย์ถึงและทันกับกาลเวลา ถึงและทันกับความเป็นไปของเหตุปัจจัย ทันทันกับธรรมชาติและทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ละเลย ไม่เพิกเฉยเฉื่อยชา ไม่ปล่อยเวลาให้เสียไป แต่ใช้เวลาให้เป็นประโยชน์ โดยมีสติ ตื่นตัว ทันทต่อความเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหว ที่เป็นสัญญาณแห่งความเสื่อมความเจริญ ด้วยการใช้อยู่อย่างเหมาะสม^๑ ที่จะแก้ไขปัญหาและปฏิบัติจัดการด้วยความรู้ทั่วถึงเหตุปัจจัย

ความประมาท-ไม่ประมาท และกฎธรรมชาติแห่งไตรลักษณ์ และปัจจัยการนี้ เป็นหลักที่มนุษย์จะต้องคำนึงทุกเมื่อ คู่กับความเสื่อม-ความเจริญ ทั้งของชีวิต และของสังคม คือเป็นการจัดการกับความเสื่อมและความเจริญนั้น ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย

เรื่องของสภาวะธรรม ในแง่ของธรรมชาตินั้น ตามกฎแห่งไตรลักษณ์ และปฏิจสมุปบาทหรือปัจจัยการ สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงไม่คงที่ คงทนอยู่ไม่ได้ ก็ดับสลายผันแปรเปลี่ยนแปลงไป โดยเป็นไปตามเหตุปัจจัยดังที่กล่าวแล้ว และในแง่ของสภาวะธรรมในธรรมชาติ ไม่ว่าจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร มันก็คือความเปลี่ยนแปลง

แต่ในความหมายของมนุษย์ ถือความเปลี่ยนแปลงทางหนึ่งว่าเป็นความเจริญ เรียกความเปลี่ยนแปลงอีกทางหนึ่งว่าเป็นความเสื่อม และความเปลี่ยนแปลงในอาการต่างๆ นั้น จะเป็นความเจริญแล้วเสื่อมลง ก็ได้ เสื่อมแล้วเจริญขึ้น ก็ได้ เสื่อมแล้วเสื่อมลงไปอีก ก็ได้ เจริญแล้วเจริญยิ่งขึ้นไปอีก ก็ได้ ทั้งหมดนี้ก็คือความเปลี่ยนแปลง ซึ่งล้วนเป็นไปตามเหตุปัจจัย เฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยที่มนุษย์นั่นเองเป็นผู้กระทำ

พระพุทธเจ้าทรงย้ำความสำคัญ และตรัสสอนอยู่เสมอ ถึงการปฏิบัติจัดการที่จะป้องกันความเสื่อมที่ยังไม่มี ที่จะแก้ไขให้พ้นความเสื่อมที่มีขึ้นแล้ว ที่จะทำให้เกิดมีความเจริญขึ้น ที่จะรักษาความเจริญนั้นไว้ และทำให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบุลย์

^๑ “ปณณํ นปมฺพชฺชเยย” (ไม่พึงประมาทปัญญา, ไม่ละเลยการใช้และพัฒนาปัญญา, ม.พ.๑๔/๖๐๗๘/๔๓๖)

ทั้งนี้ ตั้งแต่ในระดับบุคคล ดังที่ตรัสสอนภิกษุให้เพียรพยายามที่จะลดละอกุศล เพียรพยายามบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลु เพียรพยายามรักษาธรรมที่บรรลุแล้วมิให้เสื่อมลงหรือลดหาย และทำให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไปจนไพบุลย์

ในระดับสังคม ก็ตรัสสอนบ่อย โดยเฉพาะทรงเน้นย้ำมากในเรื่องการดำรงความเจริญมั่นคงของสังฆะ คือชุมชนของมวลพระภิกษุ ตลอดไปถึงรัฐหรือบ้านเมืองอย่างในเรื่องของแคว้นวัชชี บัดนี้ สังฆะยังอยู่ แต่วัชชีสลาย ถ้าในระดับสังคมไม่ไหว แต่ละชีวิตต้องให้ได้เป็นรายๆ ไป

พูดให้เห็นง่ายๆ พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมต่างๆ มากมาย เพื่อสอนย้ำให้พระและประชาชนใส่ใจปฏิบัติเพื่อป้องกันความเสื่อม และสร้างเสริมความเจริญงอกงาม ทรงย้ำถึงกับตรัสรับรองว่า ถ้าปฏิบัติอย่างนั้น “กุฑฺฒิเยว ปาฎิกงฺขา, โน ปริหานิ” – จะหวังได้แต่ความเจริญเท่านั้น ไม่เสื่อมเลย พุทธดำรัสประโยคนั้นปรากฏในพระไตรปิฎกบ่อยอย่างยิ่ง เกิน ๑๑๐ ครั้ง

ควรเอาใจใส่หลักการนี้กันให้มาก ซึ่งก็คือความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย ตามกฎธรรมชาติแห่งไตรลักษณ์ และปัจจัยการพุดย่อนทางว่าเป็นการรู้จักใช้กฎธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ โดยสร้างสรรค์ทำเหตุปัจจัยให้เกิดความเปลี่ยนแปลงที่เป็นความเจริญ โดยไม่มีความเสื่อม มีแต่เจริญอยู่ และเจริญยิ่งขึ้นเรื่อยๆ เป็นหลักการที่ทำหายต่อปัญญาและการพัฒนาคุณภาพของมนุษย์

ถ้าสามารถปฏิบัติได้ตามหลักการอันอยู่บนฐานของกฎธรรมชาติที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้นี้ ก็จะไม่ต้องตกจมลงไปในวงจรของความเจริญแล้วเสื่อม เสื่อมแล้วเจริญ และเจริญแล้วก็เสื่อม อย่างที่ขอบพุดกันบ่อย

ทั้งนี้ จะสำเร็จได้ ก็ต้องมีความไม่ประมาท โดยมีสติ ที่จะใช้ปัญญาขึ้นนำการปฏิบัติจัดการด้วยความรู้เท่าทันทั่วถึงเหตุปัจจัย ที่จะให้ความเปลี่ยนแปลงเป็นไปในทางที่เป็นความเจริญอย่างที่ต้องการนั้น

ถ้าคนปฏิบัติจัดทำกรด้วยปัญญา รู้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยอย่างนี้ ปัญญานั้น ก็จะพาให้คนทำการทั้งหลายด้วยจิตใจที่เป็นอิสระ ปล่อยวางได้ ไม่เครียดกังวล ไม่กระวนกระวาย เพราะใจนั้นได้ยกเรื่องยกปัญหาให้ไปแล้วแก้ปัญญา ที่เอาไปจัดการได้อย่างเต็มวิสัย และรู้ทันมันตามเหตุปัจจัย

สภาวะธรรม และกฎธรรมชาติ ในมัชฌิมนธรรมเทศนา

มัชฌิมนธรรมเทศนานั้น โดยตรงก็คือ อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท หรือปัจจยการ อันเป็นกฎธรรมชาติ หรือธรรมดาของความเป็นไปตามเหตุปัจจัย พ่วงด้วยไตรลักษณ์

อย่างไรก็ดี ในกฎธรรมชาตินั้น ก็มีสิ่งที่เป็นไปตามกฎ คือสิ่งที่เป็น และเป็นไปตามเหตุปัจจัย ได้แก่สภาวะธรรมทั้งหลาย โดยเฉพาะพวกที่เป็นสังขตธรรม หรือสังขาร การที่จะรู้เข้าใจกฎธรรมชาติ ก็ควรต้องรู้จักสิ่งที่ขึ้นต่อกฎ ซึ่งจะ เป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นไว้ก่อน

ดังนั้น ในการบรรยายเรื่องมัชฌิมนธรรมเทศนาต่อไปนี้ จึงจะยกเรื่องสภาวะธรรมขึ้นมาเป็นตัวตั้ง ให้รู้จักสภาวะธรรมนั้นไว้ก่อน

สภาวะธรรมที่ว่านี้ หมายถึงสังขตธรรม หรือบรรดาสังขารดังที่กล่าวแล้ว และสังขตธรรมนั้น ที่ควรจะต้องรู้เข้าใจให้ดีที่สุด ก็คือขันธ์ ๕ ที่เป็นชีวิตคน เพราะเป็นเรื่องใกล้ชิดติดตัว และเป็นขุมนุมนี่ประชุมสังขตธรรมหรือสังขาร ซึ่งพร้อมพร้อมที่สุด มีทั้งรูปธรรม และนามธรรม

ดังนั้น ต่อจากนี้ จะบรรยายโดยเริ่มด้วยเรื่องขันธ์ ๕ เป็นสภาวะธรรมตัวตั้ง แล้วพูดถึงกฎธรรมชาตินั้นๆ ตามลำดับต่อไป

ภาค ๒

มัชฌิมาปฏิปทา

ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฏธรรมชาติ

หรือ

ทางสายกลาง

“เอเต เต ภิกฺขเว อุโภ อนฺเต อนฺุปกมฺม
มชฺฌิมา ปฏฺิปทา ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา...
อยเมว อริโย อฏฺุจฺจคิโก มคฺโค;
เสยฺยถึทำ: สมฺมาทิฏฺฐิ ๗เปยฺย สมฺมาสมาธิ”

“ภิกษุทั้งหลาย
ตถาคตไม่เอียงเข้าหาที่สุด ๒ อย่างนั้น
ได้ตรัสรู้ข้อปฏิบัติอันมีในท่ามกลาง...
กล่าวคือ มรรคามีองค์ ๘ ประการ อันประเสริฐนี้
ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ”

(ถ.ม.๑๙/๑๖๖๔/๕๒๘)

ภาพรวม

- ◎ -

มัชฌิมาปฏิปทา

(ว่าตามสมมติของมนุษย์)

มัชฌิมาปฏิปทา คือ การดำเนินชีวิตสายกลางอย่างถูกต้องพอดี สอดคล้องกับความเป็นจริงของกฎธรรมชาติ ที่จะให้การปฏิบัติจัดทำเนียรต่าง ๆ ของมนุษย์ เกิดผลดีที่พึงมุ่งหมายได้สูงสุดเต็มสภาวะของธรรมชาติ โดยไม่กลายเป็นสุดโต่งที่พลาดไป ทั้งทางตั้งเครียดบีบคั้นตัว และทางย่อหย่อนมุ่งแต่เอาสบายเรอตัว

พระพุทธรเจ้า ตรัสรู้อะไร?

(ว่าตามคน)

บนฐานแห่งมัชฌิมาเทศนา วางปฏิบัติการณ์ที่เป็นมัชฌิมา

ตั้งได้เล่าแล้วเมื่อเริ่มภาคแรกว่า ภายใต้ร่มมหาโพธิ์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา พระพุทธรเจ้าเมื่อตรัสรู้แล้ว หลังจากเสวยวิมุตติสุข ๑ สัปดาห์ ได้เสด็จออกจากสมาธิ แล้วทรงพิจารณา**ปฏิจจสมุปบาท** ที่ได้ตรัสรู้นั้น ตลอดเวลา ๓ ยามแห่งราตรี

ต่อมา เมื่อสิ้นระยะเสวยวิมุตติสุข ๗ สัปดาห์แล้ว เมื่อปรารภการที่จะทรงประกาศธรรมสั่งสอนประชาชนต่อไป ทรงพระดำริว่า

ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ เป็นของลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก...
ฐานะนี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือ อิทปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท;
แม้ฐานะนี้ก็เห็นได้ยาก กล่าวคือ...นิพพาน^๑

^๑ ดู วินย.๔/๑-๗/๑-๘

เมื่อทรงพระดำริดังนี้แล้ว ก็น้อมพระทัยไปในทางที่จะไม่เสด็จไปสั่งสอนธรรม แต่หลังจากนั้น ทรงมองเห็นว่า ในหมู่สัตว์คือประชาชนเหล่านั้น พวกที่ในดวงตามีธุลีน้อย ก็มีอยู่ คนพวกนี้จะเข้าใจได้ ถ้าไม่ได้สดับธรรมก็จะเสื่อมเสียประโยชน์ไป และทรงมองดูหมู่สัตว์คือมวลมนุษยซึ่งมีอินทรีย์อ่อนแก่ต่างๆ กัน เหมือนในกอบัวซึ่งมีดอกบัวในระยะต่างๆ บางส่วนขึ้นพ้นน้ำ รอส้มผัสแสงอาทิตย์ ก็จะบานในวันนี้ บางส่วนอยู่เสมอน้ำ จักบานในวันพรุ่งนี้ ส่วนดอกบัวที่ยังอยู่ในน้ำ ก็จักบานในวันต่อๆ ไป (พระพุทธเจ้าตรัสบัวไว้ ๓ เหล่านี้ แต่ในอรรถกถามีเหล่าที่ ๔ เพิ่มเข้ามาคือดอกบัวจมอยู่ใต้น้ำที่กลายเป็นภักษาของปลาและเต่า)

จากนั้นพุทธกิจในการประกาศธรรมก็เริ่มต้น โดยทรงพิจารณาว่าจะทรงแสดงธรรมแก่ใครเป็นปฐม แล้วก็เสด็จไปยังอิสิปตนมฤคทายวัน ทรงแสดงปฐมเทศนา คือเทศน์ครั้งแรก ที่มีชื่อว่า ัมมจักกัปปวัตตนสูตร เรียกกันง่ายๆ ว่า พระธรรมจักร แก่พระเบญจวัคคีย์

ในการเทศน์ครั้งแรกนั้น ทรงเริ่มด้วยการให้พระเบญจวัคคีย์รู้จักแยกวิถีใหม่ของพระพุทธศาสนา เรียกว่าทางสายกลาง คือมัชฌิมาปฏิปทา ออกจากวิถีสุดโต่ง ๒ ฝ่ายที่แพร่หลายอยู่และพระเบญจวัคคีย์ก็ได้คุ้นมากับตัวแล้วในเวลานั้น คือ การหมกมุ่นสยบอยู่ในกามสุข (กามสุขัลลิกานุโยค) กับการทรมานบีบคั้นตัวเองให้ยากลำบาก (อัตตทิลมถานุโยค) เมื่อทำความเข้าใจเบื้องต้นพอให้มองเห็นวิถีมัชฌิมาอย่างใหม่แล้ว ก็ทรงแสดงเนื้อตัวของพุทธธรรม คืออริยสัจ ๔

ปฐมเทศนา ประกาศพระธรรมจักรนี้ ทำให้พระเบญจวัคคีย์ ซึ่งล้วนเป็นพราหมณ์มาก่อน และออกบวชเป็นฤาษีตาบสมาจนแก่ ล้วนซ้ำของในวิถีของสังคมและลัทธิต่างๆ ของยุคสมัย เมื่อฟังธรรมแล้ว ก็ได้ความรู้และเปลี่ยนความคิดใหม่ โดยเฉพาะหัวหน้าคือท่านโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม ขอบวชเป็นปฐมสาวก เป็นเหตุการณ์แห่งความเปลี่ยนแปลงและแปลกใหม่ทางปัญญาความรู้ความคิดครั้งยิ่งใหญ่ ที่ถึงขั้นเป็นแผ่นดินไหว

ในปฐมเทศานี้ ไม่ปรากฏคำว่า อธิปไตยปัจจุยตา ปฏิจจสมุปบาท หรือ ปัจจุยการ ไม่มีคำว่าปัจจุยักขัย หรือนิพพาน ที่ตรัสเมื่ออยู่กับพระองค์เองว่าเป็นธรรมที่ตรัสรู้ แต่มีคำใหม่ที่ว่า **อริยสัจ ๔** ซึ่งไม่ได้ตรัสถึงมาก่อนนั้น แต่ตรัสให้พระเบญจวัคคีย์รู้ในคราวนั้นว่าเป็นธรรมที่พระองค์ตรัสรู้

แล้วก็จะสังเกตได้ด้วยว่า อริยสัจ ๔ ที่ตรัสในปฐมเทศานี้ ไม่มีรายละเอียดมากอย่างที่ตรัสในหลายโอกาสหลังจากนี้ เช่นว่า อริยสัจข้อที่ ๒ ก็ตรัสแค่ ว่า ตัณหาเป็นทุกข์สมุทัย คือเหตุเกิดแห่งทุกข์ อริยสัจข้อที่ ๓ ก็ตรัสแค่ ว่า ความดับไปของตัณหา เป็นทุกข์นิโรธ คือความดับไปแห่งทุกข์^๑

แต่ต่อมา ในบางโอกาส ได้ตรัสหลักอริยสัจ โดยแสดงรายละเอียด ด้วยการนำปฏิจจสมุปบาทมาอธิบายอริยสัจ ให้เห็นกระบวนการของทุกข์ตลอดสาย คือใน อริยสัจข้อที่ ๒ ก็เริ่มตั้งแต่ “อวิชชาปัจจุยา...” ว่า **อวิชชา** เป็นปัจจัย เรื่อยมาตลอดสายจนเกิดเป็นความทุกข์ มิใช่ตรัสแค่ ท่อนกลางว่า ตัณหาเป็นทุกข์สมุทัย คือเหตุเกิดแห่งทุกข์ และในอริยสัจข้อที่ ๓ ก็ตรัสมาตั้งแต่ “อวิชชา...นิโรธา” ว่าดับ**อวิชชา**ได้ เรื่อยมาตลอดกระบวนการจนทุกข์ดับหายไป มิใช่ตรัสแค่ท่อนกลางว่า ความดับไปของตัณหา เป็นทุกข์นิโรธ คือความดับไปแห่งทุกข์^๒ บางครั้งก็ตรัสให้เห็นว่าการปฏิบัติมรรค (ข้อ ๔ ในอริยสัจ) เป็นทางนำไปสู่การรู้เข้าใจปัจจุยการ^๓ แต่ที่ตรัสอธิบายโยงอริยสัจกับปฏิจจสมุปบาทอย่างนี้ ตามปกติพบแต่ที่ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย นี่คือตรัสแก่ผู้มีพื้นความรู้เข้าใจธรรมมาพอสมควรแล้ว

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปแสดงธรรมในถิ่นแดนต่างๆ บางทีก็ได้ทรงพบกับบุคคลใหม่ๆ เช่นพราหมณ์ที่ยังไม่รู้จักพระองค์ว่าเป็นใคร มีคำสั่งสอนเป็นอย่างไร เป็นเหตุให้ตรัสเล่าเรื่องราวและคำสอนพอให้เขารู้จักพระองค์ให้ถูกต้อง จึงมีหลายครั้งหลายโอกาสที่ได้ตรัสเล่าเรื่องการตรัสรู้ และคำสอนของพระองค์ ที่จะให้บุคคลเหล่านี้เข้าใจได้ เช่นอย่างที่ตรัสแก่

^๑ ปฐมเทศนา รัมมจักกัปปวัตตนสูตร, วินย. ๔/๑๓/๑๗; ส.ม. ๑๙/๑๖๖๔/๕๒๘

^๒ ดู ธง.ติก.๒๐/๕๐๑/๒๒๗; ในที่ทั่วไปก็ตรัสแสดงธรรมที่พึงปรารถนา (คือเป็นทุกข์สมุทัย ที่จะต้องลดละทำให้หายหมดไป) ไว้ ๒ อย่าง คู่กัน คือ **อวิชชา** และ **ภวตัณหา** (เช่น ที่ ป.๑๑/๓๘๑/๒๙๐; ม.ญ.๑๔/๘๒๙/๕๒๕; ๘๓๑/๕๒๖; ส.ม. ๑๙/๒๙๒/๗๘; ธง.ตักก.๒๑/๒๕๔/๓๓๓; พุ.ปฎิ.๓๑/๖๔/๓๘)

^๓ ส.น. ๑๖/๒๕๒/๑๒๘

เวรัญชพราหมณ์ และแกโพิธราชกุมาร ในโอกาสอย่างนี้ มักได้พบแต่ที่ตรัสว่า ใน ๓ ยามของราตรีที่ตรัสรู้^๓ ทรงบรรลุวิชา ๓^๑ ในแต่ละยามตามลำดับ โดยที่อาสาชกขยญาณ ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ ในยามสุดท้ายนั้น แหละเป็นการตรัสรู้ และญาณความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ ก็คือ รุโธริยสัง ๔

ที่ว่านี้ก็คือ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า พระองค์ตรัสรู้อริยสัง ๔ โดยไม่ตรัสถึงปฏิจจสมุปบาทหรือปัจจยการเลย แต่ก็ตรัสกำกับคุมท้ายว่า “ขจัดอวิชชาแล้ว อวิชชาเกิดขึ้นแล้ว”

ตามที่ได้พูดมายืดยาวนี้ ก็เพื่อสรุปง่ายๆ ว่า ปฏิจจสมุปบาทหรือปัจจยการ และไตรลักษณ์ เป็นกฎธรรมชาติ คือความจริงที่มีอยู่เป็นอยู่ตามธรรมดาของมัน ซึ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะสิ่งทั้งหลายทั้งปวงต้องขึ้นต่อมัน ต้องเป็นไปตามความจริงของมัน และพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรู้ ทรงค้นพบกฎธรรมชาติทั้งสองนี้

เมื่อตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงมีพระมหากรุณาปรารถนาดีจะทรงนำมาตรัสเล่าบอกกล่าวให้มนุษย์รู้เข้าใจ จะได้เอาความรู้นั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตแก่สังคมและแก่โลกทั้งหมด แต่กฎธรรมชาติที่ว่านี้เป็นเรื่องแสนยากที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้ จึงตกลงพระทัยจะไม่สอน

แต่แล้วทรงมองอีกครั้งหนึ่งในแง่ว่า ในหมู่คนที่แตกต่างกันนี้ มีบางส่วนที่มีอินทรีย์แก่กล้า เมื่อได้ฟัง จะรู้เข้าใจ ส่วนคนอื่นๆ ผู้สอนต้องใช้วิธีสอนยกเอียงไปในการที่จะช่วยให้เขาค่อยๆ รู้เข้าใจตามๆ ต่อๆ กันไป

ในที่สุด พระพุทธเจ้าก็เสด็จไปประกาศธรรม คือตรัสบอกเล่าสอนความจริงที่ได้ตรัสรู้^๓ นั้น แต่ปรากฏว่า โดยทั่วไป มิได้ทรงสอนกฎธรรมชาติ นั้นเต็มหลักตามสภาวะของมันโดยตรง แต่ได้ทรงนำความจริงของปฏิจจสมุปบาท/ปัจจยการมาประยุกต์สั่งสอนในรูปลักษณะหรือระบบการนำเสนอที่ทรงเรียกชื่อว่า อริยสัง ๔

^๑ วิชา ๓ ที่เรียกว่าเตวิชชา หรือไตรวิชชา คือ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปาตญาณ และอาสาชกขยญาณนั้น มองได้ว่าเป็นการเทียบในเชิงให้หันออกไปจากไตรเพทเดิม ที่สำคัญสูงสุดของพราหมณ์ (หลักการนี้บอกว่ายาน ๒ อย่างแรก คือระลึกชาติได้ และรู้การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ที่ในยุคนั้นถือกันว่ายิ่งใหญ่นักนั้น ยังไม่เป็นการตรัสรู้) เช่น วินย.๑/๓/๖; ม.ม.๑๒/๔๘/๓๘, ๒๕๓/๒๓๖; ม.ม.๑๓/๕๐๖/๔๖๐; ๗๓๗

อริยสัจ ๔ ก็คือหลักความจริงตามกฎธรรมชาติแห่งปัจจยการ ที่ พระพุทธเจ้าทรงประยุกต์นำมาสั่งสอนในรูปลักษณะที่จะสื่อสารสู่ ปฏิบัติการเพื่อการใช้ประโยชน์ของประชาชนในโลกแห่งสมมติ (ที่มีการ บัญญัติจัดตั้งเป็นบุคคล เป็นสถาบัน เป็นต้น)

กฎแห่งปัจจยการในที่นี้ มีความหมายโยงไปถึงและครอบคลุมกฎ แห่งไตรลักษณ์ด้วย และไตรลักษณ์นั้นมนุษย์ทั่วไปพอจะเข้าถึงในการ สื่อสารสามัญได้ในระดับหนึ่ง ดังที่ปรากฏในคำสอนทั่วไปไม่น้อย

จากความจริงของธรรมชาติ

สู่ปฏิบัติที่ได้ผลจริงของมนุษย์

- จากปัจจยการของธรรมชาติ สู่อริยสัจสำหรับมนุษย์

มาดูกันสักนิดว่า จากความจริงตามธรรมชาติของปฏิจจสมุปบาท มาเป็นความจริงของมนุษย์ที่เรียกว่าอริยสัจ อย่างไร

กระบวนการปัจจยการของปฏิจจสมุปบาท วางพอเห็นภาพดังนี้

สมุทวาร: อวิชชา → สังขาร → ฯลฯ → เวทนา → ตัณหา → ฯลฯ → **ทุกข์**

นิโรธวาร: อวิชชาตัด → สังขารดับ → ฯลฯ → เวทนาดับ → ตัณหาตัด → ฯลฯ → **นิโรธ**

ว่าตามกฎธรรมชาติ ปัจจยการมี ๒ กระบวน หรือ ๒ สายเท่านั้น เมื่อจะสื่อสารกับคนในโลก พระพุทธเจ้าทรงนำมาตรัสแสดงสั่งสอนเป็น ระบบนำเสนอที่มี ๔ ข้อ เรียกว่า อริยสัจ ๔ ดังนี้

๑. ปัจจยการแรก เป็นกระบวนการเกิดขึ้นของทุกข์ โดยมีปัจจัย ต่อเนื่องกันมาเป็นสายจนมีผลเกิดขึ้นคือ **ทุกข์** เมื่อว่าตามธรรมชาติ ตลอด ทั้งสายนั้นเป็นกระบวนการอันเดียวจากเหตุไปสู่ผล มองเห็นเหมือนเป็น เส้นเป็นแห่งอะไรอันหนึ่ง ไม่มีจุดสนใจ และรอการชี้แจง ยากที่จะเข้าใจ

เพื่อจะสื่อกับมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงจับเอาทุกข์ตัวเดียว ที่เป็นผล สุดท้ายอยู่ปลายกระบวน แต่เป็นเรื่องที่ใกล้ชิดติดตัวคนซึ่งเขาประสบพบ วุ่นวายอยู่กับมัน ทรงยกขึ้นมาตั้งให้เด่นเป็นตัวปัญหา ที่จะดึงความสนใจ

ให้คนสะดุดแล้วหยุดมอง เป็นจุดเริ่มต้นให้คนเข้ามาหามาพบมาถามมาถกกัน ในการที่จะพิจารณาเพื่อหาทางแก้ไข จัดวางเป็นหลักความจริงข้อแรก เป็นจุดตั้งต้น เรียกว่า **อริยสัจ** ข้อที่ **๑** คือ **ทุกข์**

ในการที่จะแก้ปัญหา ดับทุกข์นั้น ก็ต้องรู้จักทุกข์ ทำความเข้าใจปัญหา กลายเป็นเรื่องใหญ่ เป็นข้อที่สำคัญเริ่มแรก

๒. เมื่อมีทุกข์ประสบปัญหา จะแก้ไข ก็ต้องสืบสาวค้นหาสาเหตุให้รู้ บรรดาปัจจัยที่จะต้องจัดการสลาย และเมื่อว่าตามปัจจัยการแรก ที่เป็นกระบวนการเกิดขึ้นของทุกข์นั้น บรรดาปัจจัยที่ต่อเนื่องกันเป็นสายตั้งแต่ อวิชชามาตลอดกระบวนการ ถึงจุดที่จะมีทุกข์เป็นผลเกิดขึ้น รวมเรียกเป็นคำเดียวว่าการก่อกำเนิด ประกอบด้วยบรรดาเหตุปัจจัยที่จะต้องรู้เข้าใจและแก้ไขกำจัดให้หมดสิ้นไป (มักจับจุดเน้นที่ต้นเหตุ) จัดวางเป็นหลักความจริงข้อต่อมา เรียกว่า **อริยสัจ** ข้อที่ **๒** คือ **สมุทัย** แปลกันว่าเหตุเกิดแห่งทุกข์

๓. ปัจจัยการกระบวนการที่สอง เป็นกระบวนการดับสลายหายไปของทุกข์ ด้วยการขจัดปัจจัยต่อเนื่องกันมาเป็นสายจนให้เกิดผลเป็น **นิโรธ** คือ การที่ทุกข์ดับหายไป แก้ปัญหาได้ ไม่มีทุกข์ เป็นภาวะไร้ทุกข์

ในการสื่อสารกับมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงจับเอานิโรธตัวเดียว คือ ภาวะหายทุกข์หมดปัญหา ที่เป็นผลสุดท้ายปลายกระบวนการ ซึ่งเป็นความสำเร็จที่ต้องการ ทรงยกขึ้นตั้งให้เด่นเป็นจุดหมาย เป็นสัจจะหนึ่งต่างหาก

นิโรธนี้ตั้งเป็นข้อขึ้นมาพร้อมด้วยการแสดงความหมายตั้งแต่ให้เห็นว่าการดับทุกข์แก้ปัญหานั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เป็นงานที่จำเป็นต้องทำ และมีความสำคัญมาก ยิ่งกว่านั้น นิโรธมิใช่เป็นเพียงการดับทุกข์ได้หมดปัญหาไปเท่านั้น แต่เป็นภาวะปลอดภัยไร้ทุกข์ ซึ่งตั้งงาม สมบูรณ์ เป็นภาวะแห่งอิสรภาพ อันสะอาดผ่องใส สว่าง ปลอดภัยโปร่งโล่งเบา เป็นความเกษม สันติ สงบซึ้ง เป็นสุขเลิศล้ำเหนือจะรำพรรณนา พาให้คนสนใจ ใฝ่ใจ พร้อมใจ มีกำลังที่จะเพียรพยายามก้าวไปในมรรคา เป็นจุดตั้งต้นให้คนลงมือทำเริ่มปฏิบัติโดยไม่กลัวความยาก จัดวางเป็นหลักความจริงอย่างหนึ่ง เรียกว่า **อริยสัจ** ข้อที่ **๓** คือ **นิโรธ**

๔. เมื่อมองไปถึงจุดหมาย ที่พอจะรู้เข้าใจว่าสำคัญ จำเป็น และดีอย่างไร พร้อมใจและมีกำลังที่จะเริ่มการแล้ว ก็มาเข้าสู่มรรคาที่จะปฏิบัติ

มรรคาที่จะปฏิบัตินั้นชัดเจนอยู่แล้ว ก็คือกระบวนการดับทุกข์ ในช่วงตอนของปัจจยการย้อนทาง คือการดับของบรรดาปัจจัย ที่ต่อเนื่องกันมาเป็นสายจนถึงจุดที่จะให้เกิดผลเป็นนิโรธคือความดับทุกข์นั้น ตลอดช่วงของกระบวนการที่เป็นการดับสลายปัจจัยของทุกข์นั้น ก็เป็นสังจะอย่างหนึ่ง จัดเป็น **อริยสัง** ข้อที่ ๔ คือ **มรรค**^๑

อย่างไรก็ดี “มรรค” เป็นคำเรียกสิ่งที่มนุษย์ทำได้ปฏิบัติได้ คือเดินทาง หรือก้าวไปในการปฏิบัติ (ปฏิบัติในภาษาบาลีแปลว่า ดำเนิน, เดินทาง) แต่การดับปัจจัยต่างๆ ในปัจจยการนี้ เป็นความเป็นไปของธรรมชาติ ตามความจริงที่เราเรียกว่ากฎของมัน

ในทางปฏิบัติ เมื่อกฎหรือความจริงของธรรมชาติเป็นอย่างนี้ๆ คนต้องการผลหรือจะให้เกิดความเป็นไปตามกฎธรรมชาตินั้น ก็ต้องทำการของตนเองให้เป็นไปตามกฎธรรมชาตินั้น ดังเช่นในกรณีนี้ กฎปัจจยการว่า “เพราะอวิชชาดับ สังขารก็ดับ” นี้คือความจริงของธรรมชาติ แต่สำหรับมนุษย์ก็มีคำถามในทางปฏิบัติว่า ทำอย่างไรจะให้อวิชชาดับ แล้วก็มีความตอบว่ามนุษย์ก็ต้องไปพัฒนาปัญญา ไปหาความรู้สิ นี้คือ จากความรู้เข้าใจความจริงหรือกฎของธรรมชาติ ก็วางวิธีปฏิบัติของมนุษย์ขึ้นมา ที่จะให้มีความเป็นไปและเกิดเป็นผลตามกฎธรรมชาตินั้น วิธีปฏิบัติของมนุษย์อย่างนี้ ก็คือที่เรียกว่า “มรรค”

นี่คือ เพื่อให้มีปฏิบัติการของมนุษย์ ที่จะให้เกิดความเป็นไปของธรรมชาติ ที่นำไปสู่ผลเป็นนิโรธ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงจัดตั้งวางระบบวิธีและกระบวนการปฏิบัติขึ้นมาสำหรับมนุษย์ เป็นรายละเอียดมากมายในการพัฒนามนุษย์นั้น ด้านวินัย ด้านจิตใจ ด้านปัญญา เป็นต้น รวมเรียกเป็นสังจะอีกอย่างหนึ่ง ดังได้บอกแล้วว่าจัดเป็น **อริยสัง** ข้อที่ ๔ คือ **มรรค**

^๑ เรียกชื่อเต็มว่า นิโรธคามินีปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติ หรือทางดำเนิน ที่นำไปสู่นิโรธ

เป็นอันว่า จากความรู้เข้าใจเข้าถึงธรรมอันเป็นความจริงของธรรมชาติ ที่เรียกว่าปฏิบัติจนสมบูรณ์หรือปัจจุอาการ พวงด้วยไตรลักษณ์ พระพุทธเจ้า ได้ทรงประยุกต์แสดงธรรมนั้นเป็นระบบคำสอนที่จะสื่อสารสู่ประชาชน ให้เขารู้เข้าใจนำไปปฏิบัติให้สำเร็จประโยชน์ได้จริง เรียกว่าอริยสัจ ๔

ในอริยสัจ ๔ ประการนั้น ข้อที่มนุษย์ต้องทำต้องปฏิบัติ เป็นเรื่องของมนุษย์ ก็คือข้อที่ ๔ ได้แก่มรรค ส่วนข้ออื่นทั้ง ๓ คือ ทุกข์ สมุทัย และ นิโรธ มนุษย์เพียงแต่ตระหนักรู้สภาวะและความเป็นไปของมัน ตามที่เป็นความจริงในธรรมชาติ มนุษย์ทำอะไรต่อมันโดยตรงไม่ได้ เมื่อต้องการจะให้มันเป็นอย่างไร (เช่น ในข้อ ๒ จะให้กิเลสอะไรลดหาย, ในข้อ ๓ จะให้บรรลุผลอะไร) ก็ต้องไปทำในข้อ ๔ คือมรรคนี้ โดยปฏิบัติการให้ตรงเหตุปัจจัย ที่จะให้มีความเป็นไปตามปัจจุอาการของธรรมชาติที่จะเกิดเป็นผลตรงตามที่ต้องการนั้น (แม้แต่จะรู้จักเข้าใจมัน การรู้จักนั้นก็เป็นการปฏิบัติในมรรค คือเป็นสัมมาทิฐิ) ข้อที่ ๔ คือมรรคนี้จึงเป็นเรื่องประจำตัวของมนุษย์ เป็นชีวิตของเขา ดังที่เรียกว่ามรรค ก็คือทางดำเนินชีวิต หรือทางชีวิต

การรู้ความจริงของธรรมชาติ แล้วนำความรู้นั้นมาใช้ประโยชน์ในปฏิบัติการของมนุษย์ อย่างมรรค ในอริยสัจ ๔ นี้ มีตัวอย่างเทียบได้ในชีวิตประจำวัน เช่น เมื่อเกิดไฟไหม้ คนรู้เข้าใจธรรมชาติของไฟว่าเกิดขึ้นอย่างไร และจะดับไปอย่างไร จึงนำความรู้นั้นมาปฏิบัติในการดับไฟ เทียบดังนี้

อริยสัจ ๔	หลักการดับไฟ
<p>ทุกข์</p> <p>สมุทัย:</p> <ul style="list-style-type: none"> - อวิชชา→สังขาร...ตัณหา→อุปาทาน... <p>นิโรธ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - อวิชชาดับ...ตัณหาดับ→อุปาทานดับ... <p>มรรค:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ประพตศีล พัฒนาจิตใจ พัฒนาปัญญา 	<p>ไฟไหม้</p> <p>สาเหตุ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - เชื้อไฟ + ออกซิเจน + อุณหภูมิถึงขีด <p>ไฟดับ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ไม่มีเชื้อไฟ ♦ ขาด O₂ ♦ อุณหภูมิต่ำ <p>วิธีปฏิบัติในการดับไฟ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - รักษาภาวะปลอดภัยเชื้อไฟ สาดน้ำ ฉีดน้ำใส่ ฉีดคาร์บอนไดออกไซด์ ฯลฯ

(ดูเทียบที่ที่จริงไม่ตรงกันนัก อย่างหนึ่งเป็นกระบวนแบบ → อีกอย่างหนึ่งเป็นแบบ + แต่ในที่นี้ มุ่งให้เห็นการนำความรู้ในความจริงของธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ซึ่งตัวอย่างเรื่องการดับไฟนี้ เข้าใจได้ง่าย)

ในคัมภีร์ ท่านนิยมให้เปรียบเทียบกับการมีโรคแล้วเจ็บป่วย ซึ่งน่าจะเทียบกันได้ดีมาก จะได้เห็นทั้งกระบวนการเกิดเป็นโรคพร้อมด้วยอาการของความเจ็บไข้ และกระบวนการบำบัดรักษาของแพทย์ แต่ในที่นี้เห็นว่าจะซับซ้อนไม่น้อย ท่านที่มีความรู้ทางแพทย์ดี ก็จะเทียบให้เอง

- **ทำหน้าที่ต่ออริยสังแต่ละข้อ ให้ถูกต้อง**

การรู้เข้าใจและทำหน้าที่ต่ออริยสังแต่ละข้อให้ถูกต้อง เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง จะพูดไว้สั้นๆ พอป้องกันความเข้าใจและการปฏิบัติ ไม่ให้ผิดพลาด

หน้าที่ต่ออริยสัง ๔ นั้น เรียกตามถ้อยคำเดิมว่า **กิจในอริยสัง** ได้แก่

- ๑. **กิจในทุภช^๑ = ปริณญา** (กำหนดรู้)^๑ คือ รู้จักเข้าใจเท่าทันทุกข์, รู้เข้าใจปัญหาและกำหนดรู้ขอบเขตของมัน เหมือนแพทย์วินิจฉัยโรค
- ๒. **กิจในสมุทัย = ปหานะ** (ละ) คือ กำจัดต้นตอหรือสาเหตุของทุกข์ของปัญหา ทำให้หมดสิ้นไป
- ๓. **กิจในนิโรธ = สัจฉิกิริยา** (ทำให้แจ้ง) คือ ประจักษ์แจ้ง เข้าถึงภาวะที่ปลอดทุกข์ ปราศจากปัญหา บรรลुจุดหมาย
- ๔. **กิจในมรรค = กาวนา** (เจริญ) คือ ดำเนินหรือปฏิบัติตามวิธีการที่จะนำไปสู่จุดหมาย ลงมือทำ

ที่ว่าป้องกันมิให้เข้าใจและประพฤติปฏิบัติผิดพลาด ก็เช่นว่า

- ในข้อแรก คือทุกข์ เรามีหน้าที่ปริณญา รู้จักเข้าใจเท่าทันมัน เพื่อจะได้พร้อมที่จะแก้ไขสลายทุกข์ให้ตรงเรื่อง ถูกจุดถูกที่ และหมดจดเต็มที่ เราไม่มีหน้าที่ไปเป็นทุกข์มีทุกข์หรือแบกทุกข์เอาไว้แต่อย่างใดเลย ในข้ออื่นต่อไป เราก็ต้องทำหน้าที่ต่อมันให้ตรงตามกิจในแต่ละข้อนั้นๆ

- ถ้าเข้าใจหลักเท่าที่ได้พูดมา จะมองเห็นว่า ๓ ข้อต้น คือ ทุกข์ สมุทัย และนิโรธนั้น เป็นเรื่องของสภาวะธรรม ที่เป็นไปตามปัจจัยการหรือ

^๑ ใน (...) ทั้ง ๔ ข้อ คือคำแปลที่นิยมสืบๆ กันมา

พ้นจากปัจจัยอาการ ตามธรรมดาของธรรมชาติ ดังได้บอกแล้วว่ามนุษย์จะทำอะไรแก่มันโดยตรงไม่ได้ (จึงอยู่ในภาคมัชฌิมนธรรมเทศนา) มีเพียงข้อที่ ๔ คือมรรคอย่างเดียวที่เป็นเรื่องของมนุษย์ที่จะทำอะไรปฏิบัติได้ ส่วนใน ๓ ข้อแรก เราได้แค่รู้เข้าใจมัน เช่นรู้จักหรือหน้าที่ต่อมันว่าอย่างนั้นๆ แล้ว เมื่อจะให้กิจนั้นๆ เป็นไปจนสำเร็จ ก็ต้องมาทำมาปฏิบัติในข้อมรรค

ย้ำว่า สามข้อแรก คือ ทุกข์ สมุทัย และนิโรธ อยู่ในภาคแห่งธรรมดาของธรรมชาติ คือภาคมัชฌิมนธรรมเทศนา จึงมีข้อที่ ๔ คือมรรคอย่างเดียวที่เป็นเรื่องปฏิบัติของการของมนุษย์ ซึ่งจัดเป็นภาคมัชฌิมาปฏิปทา

- คำว่า “อริยสัจ” มีแนวความหมายที่ควรรู้เข้าใจไว้บ้าง

ในแง่ของภาษาหรือถ้อยคำ มีข้อควรรู้เข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำว่า “อริยสัจ” พอเป็นความรู้ประกอบไว้เล็กน้อย

อริยสัจ ถ้าเขียนตามคำเดิมในภาษาบาลี ก็เป็น อริยสัจจ (อริยสจจ) ซึ่งแยกได้เป็น ๒ คำ คือ อริย + สัจจ

อริย แปลกันมาว่า ประเสริฐ และสัจจ คือสัจจะ ก็แปลว่าความจริง รวมกันแล้วจึงแปลตามตัวว่า ความจริงอันประเสริฐ

แต่มีเรื่องราวที่เป็นภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเมื่อได้รู้แล้ว ก็จะช่วยให้มองเรื่องราวรวมทั้งความหมายของคำว่าอริยสัจนี้ลึกลงไปอีก

คำบาลี “อริย” ที่เขียนภาษาไทยเป็น อริยะ และแปลกันว่าประเสริฐ นี้ มีรูปในภาษาสันสกฤตว่า “อารย” ซึ่งเขียนภาษาไทยเป็น อารยะ เมื่อว่าตามความเป็นมาดั้งเดิม คำว่า อริยะ หรืออารยะนี้ เป็นคำเรียกชื่อเผ่าพันธุ์ของชนโบราณพวกหนึ่ง (ชาวตะวันตกเขียนเป็น Aryans ซึ่งไทยเราเรียกตามว่า “อารยัน”) เดิมอยู่ในเอเชียกลาง พวกอริยะ/อริยะ/อารยะ/อารยันนี้ถนัดในการสู้รบ ได้อพยพลงมาเข้าครองอิหร่าน (Iran มีความหมายว่า ‘Land of the Aryans’, *MS Encarta, 2009*) แล้วจากอิหร่านได้ยกมาบุกกรุกขมพูทวีป

เมื่อเข้าครองขมพูทวีปมั่นคงแล้ว ได้มีการจัดระบบสังคมโดยอ้างว่าพระพรหมสร้างโลก และทรงจัดแบ่งคนเป็น ๔ วรณะ คือ กษัตริย์ (เจ้านาย) พราหมณ์ (นักบวช, เจ้าตำรา) แพศย์ (พ่อค้า) และศูทร (คนชั้นต่ำ ทาสและ

กรรมกร) พวกอริยะ/อริยิกะ/อารยะ/อารยันนี้เป็น ๓ วรรณะต้น กตคนพื้นถิ่น เดิมลงเป็นศูทร แล้ววรรณะทั้ง ๔ นั้นก็สืบกันมาตามชาติกำเนิด คำว่าอริยะ/อารยะที่เป็นชื่อของเผ่าชนผู้ชนะ ได้กลายเป็นคำแสดงสถานะที่สูงล้ำเลิศอะไรๆ ที่ดีงาม ก็ต้องเป็นอริยะ ดังความหมายที่ไทยเราแปลอริยะ ว่าประเสริฐ

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะได้ค้นพบธรรมตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว แม้ว่าโดยพระชาติ จะทรงเป็นชนชาวอริยะ/อารยัน ในวรรณะกษัตริย์ (ขัตติยชาติยา, ที.ม.๑๐/๕๕/๕๙) แต่ได้ทรงตั้งสังฆะขึ้น ให้เป็นชุมชนปราศจากวรรณะ และทรงสอนคนให้ไม่มีวรรณะ ไม่มีสูงต่ำดูถูกกันโดยชาติกำเนิด แต่ให้นับถือกันด้วยกรรมคือการที่ทำธรรมที่ประพฤติ และทรงสอนให้คนเข้าใจความหมายของอริยะที่ว่าประเสริฐเลิศล้ำนั้นใหม่ ว่าคนเป็นอริยะ/อารยะมิใช่โดยชาติกำเนิด แต่เป็นโดยศีล (ความประพฤติ) โดยธรรม (คุณภาพจิตใจ) โดยปัญญา มิใช่ด้วยความเป็นนักรบเก่งกล้าแต่ไปเบียดเบียนเขา ดังที่ตรัสเป็นคาถาว่า คนจะเป็นอริยะด้วยการเบียดเบียนทำร้ายชีวิตทั้งหลาย ก็หาไม่ แต่ด้วยอหิงสาต่อชีวิตทั้งปวง จึงเรียกว่าเป็นอริยะ/อารยะ (สุ.ท.๒๕/๒๙/๕๐)

พระพุทธเจ้าทรงนำประชาชนให้เปลี่ยนความคิดความเข้าใจใหม่มา มองความเป็นอริยะ/อารยะว่าอยู่ที่ความจริงความดีงามที่ธรรมที่ปัญญา ดังเห็นได้ชัดในการที่ทรงใช้คำเรียกใหม่ๆ มากมายที่มี “อริย” นำหน้า เช่น อริยสาวก อริยสาวิกา (ต่อมาเมื่ออริยบุคคล) อริยธรรม (อารยธรรม) อริยวินัย อริยวงศ์ ตลอดมาถึงคำว่าอริยสังข์นี้

จากภูมิหลังที่เล่ามานี้ จึงเห็นได้ว่า ผู้รู้ชาวตะวันตกในยุคแรกๆ ที่ศึกษาพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความรู้ทางประวัติศาสตร์ รู้จักเรื่องชนชาติอารยันมาก่อน เมื่อมาพบคำว่า อริยสังข์/อารยสังข์ จึงแปลว่า Aryan Truth ก่อนมานิยมใช้ Noble Truth ในบัดนี้

ว่าตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ “อริยสังข์” แปลความหมายได้หลายอย่าง คือ ความจริงของชนผู้อริยะ, ความจริงที่เป็นอริยะ, ความจริงที่พระอริยะทั้งหลาย (ชนผู้อริยะ) รู้เข้าใจ, ความจริงที่ทำให้ผู้ตรัสรู้ เป็นอริยะ, ความจริงที่เป็นอย่างนั้น (คงอยู่อย่างนั้น ไม่ผันแปร ไม่เป็นอย่างอื่น)

พูดได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงนำความคิดความเข้าใจของคนไปในทิศทางใหม่สู่ความจริงแห่งสัจจะของกฎธรรมชาติที่เป็นสากล การประกาศสัจจะที่ประจักษ์ด้วยปัญญามนุษย์นี้ ท่านใช้คำว่าเป็นการหมุนธรรมจักรคือวงล้อแห่งธรรม ที่ใครๆ ไม่ว่าจะสมณะ พราหมณ์ เทวะ มาร พรหม ต้านไว้ให้หมุนกลับไม่ได้ เป็นปรากฏการณ์ที่โลกธาตุสั่นไหว ปรากฏแสงสว่างยิ่งล้ำเหนือเทวานุภาพ

ความรู้กระบวนการของธรรมชาติ ประยุกต์ สู่ ปฏิบัติการ ในการพัฒนามนุษย์

ระบบของมัชฌิมาปฏิปทา

- อริยสัจ ๔ ออกแสดงทางมรรคชีวิต ที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา

จากปฏิจจสมุปบาท และไตรลักษณ์ ที่เป็นความจริงตามธรรมดาของธรรมชาติ มาเป็นอริยสัจ อันเป็นความจริงเพื่อความรู้เข้าใจภายใน ปัญญาวิสัยของมนุษย์ และในอริยสัจ ๔ นั้น ก็มีมรรค ซึ่งเป็นการนำความรู้ในความจริงของธรรมชาติ ที่เปิดเผยออกมาเป็นมัชฌิมาธรรมเทศนานั้น มาจัดวางเป็นระบบปฏิบัติการในการพัฒนาความเป็นอยู่การดำเนินชีวิต โดยมนุษย์สามารถใช้ความรู้ในความจริงของธรรมชาตินั้นมาใช้มาปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์และแก่โลกทั้งหมดได้อย่างดีที่สุด

ทั้งหมดที่ว่ามานี้ ในความหมายหนึ่งก็คือ การที่มนุษย์หลุดพ้นเป็นอิสระจากอำนาจของ(ความเชื่อต่อ)พระพรหมเทพผู้เป็นใหญ่ ที่สร้างและจัดสรรบันดาลชีวิตและสังคมของมนุษย์ โดยที่มนุษย์สามารถจัดการกับชีวิตกับสังคมกับโลกเอง ด้วยปัญญาที่เข้าถึงความจริงสากลของธรรมชาตินั้น

ดังว่าแล้ว อริยสัจ ๓ ข้อแรก เป็นเรื่องของความจริงตามธรรมดาของธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ ที่นำเสนอต่อปัญญามนุษย์ โดยจัดวางตั้งไว้เป็นฐานเป็นที่อ้างอิง ซึ่งปฏิบัติการของมนุษย์ในอริยสัจที่ ๔ จะต้องเป็นไปและให้เกิดผลสมตามหรือสอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติในอริยสัจ ๓ ข้อแรกนั้น

เมื่อการปฏิบัติหรือดำเนินมรรคสอดคล้องสมตามความจริงของกฎธรรมชาติ ดังที่แสดงในอริยสัจทั้ง ๓ ข้อต้นนั้น ก็เป็นการปฏิบัติ เป็นวิถีชีวิตที่ตรงกลางพอดีที่จะให้บรรลุจุดหมาย เรียกว่าเป็น**มัชฌิมาปฏิปทา** ดังที่แปลกันว่าเป็นทางสายกลาง ซึ่งมีลักษณะที่บอกกำกับไว้คร่าวๆ ว่า ไม่กลายเป็นสุดโต่งที่พลาดไป ทั้งทางตั้งเครียดบีบคั้นตัวให้ยากลำบาก และทางย่อหย่อนที่สยบอยู่กับการบำเรอตัว

- **กระบวนการดำเนินชีวิตที่ดี เริ่มต้นด้วยมีปัญญานำหน้ากระบวนการ**

มรรคที่เป็นการพัฒนาชีวิตบนฐานแห่งความจริงของกฎธรรมชาตินั้น ดำเนินไปตามกระบวนการปัจจัยการฝ่ายนิโรธ ที่ตั้งต้นว่า “อวิชชา...นิโรธาสังขารนิโรธ” คือดับ**อวิชชา** นี่คือกระบวนการดับทุกข์ปลอดไร้ปัญหา ดำเนินไปด้วยการพัฒนาปัญญายิ่งขึ้นไป จนอวิชชาดับหาย กลายเป็นมีวิชา เข้าถึงภาวะที่ทุกข์สลายปัญหาหายหมดไป ดังนั้น มรรคจึงเริ่มด้วยปัญญา และปัญญาเริ่มแรกนั้นก็ต้องการให้มีพอเป็นทุนตั้งต้น

ปัญญาที่เป็นทุนของแต่ละคนนั้น เรียกว่า “**ทิวฐิ**” (แปลว่า การมองเห็น, ปัญญาเท่าที่มีอยู่รู้เข้าใจมองเห็นอะไรๆ) คือ บุคคลนั้นมีความรู้ ความเข้าใจอะไรอย่างใดแค่ไหน ความรู้ความเข้าใจเท่าที่เขามีนั้น ก็ลงตัวเป็นความเห็น ความเชื่อ เป็นความยึดถือ เป็นหลักการที่ยึดถือไว้ เรียกได้ว่าเป็นข้อสรุปหรือเป็นผลรวมแห่งความรู้ความเข้าใจของเขา หรือปัญญาเท่าที่มีที่ถึงในเวลานั้น เรียกสั้นๆ ว่า**ทิวฐิ** ซึ่งเชื่อถือยึดถือมองเห็นอย่างนั้นได้แค่นั้น แล้ว**ทิวฐิ**นั้นก็จะเป็นตัวนำในกระบวนการดำเนินชีวิตของเขา

เมื่อบุคคลมีปัญญารู้เข้าใจเป็น**ทิวฐิ**ที่มองเห็นแค่ไหนอย่างไร เขาก็คิดการ ดำริเรื่องราวต่างๆ เรียกว่า “**สังกัปป**” ไปตาม**ทิวฐิ** ในแนวทางของความเชื่อความยึดถือเข้าใจมองเห็นอย่างนั้น และได้แค่นั้น จะเรียกว่าคิดสนอง**ทิวฐิ** ก็ได้ แต่ในทางกลับกัน ก็สามารถทำให้**สังกัปป**คิดแผกผันในทางที่ย้อนกลับมาปรับแก้แปรเปลี่ยน**ทิวฐิ**ได้ (ตัวทำงานหรือวิธีการจัดการกับความคิดที่ควรใช้ให้มาก ได้แก่ โยนิโสมนสิการ)

๒ อย่าง คือ **ทิวฐิ** และ **สังกัปป** (“สังกัปป” ก็ได้) นี้ เป็นพวก **ปัญญา**

เมื่อคนสังกัปป์ คำนึง คิดการอะไร อย่างไร เขาก็จะแสดงออกมาสู่ การปฏิบัติเป็นพฤติกรรม ด้วย “วาทา” เป็นการพูดจาปราศรัยบอกกล่าว เจริญ ด้วย “กัมมันตะ” เป็นการกระทำและทำการต่างๆ ทางกาย เช่น ใช้มือ เท้า ศีรษะ และด้วย “อาชีวะ” เป็นงานการหาเลี้ยงชีพ โดยเป็นไป ตามสังกัปป์ ที่ออกมาจากทิวฏฐิของเขา คือปัญญาวิสัยที่เขาเป็นอย่างนั้นๆ

๓ อย่าง คือ วาทา กัมมันตะ และ อาชีวะ นี้ เป็นจำพวก *ศีล*

การทำงานของปัญญาก็ดี การที่คิดแล้วจะแสดงออกทำการทางกาย วาทาอาชีวะก็ดี ต้องอาศัยจิตใจเป็นแดนเป็นแหล่งดำเนินให้เป็นไป

ก็แลในจิตใจนี้ นอกจากตัวแกนนำในการคิดในการที่จะทำอะไรๆ คือเจตนาที่ตั้งใจงานแล้ว ตัวที่เป็นแรงขับเคลื่อนหรือบางที เรียกว่าแรงจูงใจ ก็คือความอยากความปรารถนาหรือความต้องการ ที่ เรียกว่า “ฉันทะ” เมื่อคนสังกัปป์นั้น ความคิดการอะไรๆ ต่างๆ ก็ จะ ดำเนินไปกับฉันทะที่ต้องการใคร่ใฝ่ปรารถนาอย่างนั้นๆ

ฉันทะนั้น มี ๒ อย่าง คือ

๑. ตัณหาฉันทะ เรียกสั้นๆ ว่า *ตัณหา* คือความอยากให้ตัวตนได้ เสพเสวยสนองรับการปรนเปรอ หรือได้เสริมขยายความยิ่งใหญ่ เช่นอวด โอ้โก้เก๋ เป็นข้อที่ไม่ควรให้เกิดให้มีขึ้น

๒. กุศลฉันทะ เรียกสั้นๆ ว่า *ฉันทะ* คือความอยากความพอใจให้ คนนั้นๆ ให้สิ่งหรือสัตว์นั้นๆ อยู่ในภาวะที่ดีงามหมดจดสดใสเต็มเปี่ยม สมบูรณ์ของเขาของมัน และอยากทำให้เขาให้มันดีงามสมบูรณ์อย่างนั้น มี ชื่อเต็มว่า “กัตตุกัมมิตาฉันทะ” เป็นคุณธรรมที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง

ฉันทะที่อยู่ในใจดำเนินไปกับความคิดนี้ ดังที่บอกแล้วว่าเป็นแรงขับ ดันหรือขับเคลื่อนต้นทางของความพยายาม คือ “วายามะ” ที่จะเดินหน้า ก้าวไปในการคิดค้นพิจารณาไตร่ตรองมองเหตุผลพูดจาชี้แจงแถลงความ ทำกิจการทั้งหลาย ซึ่งเป็นความแกล้วกล้ำรุดหน้าบุกฝ่าไปไม่ระย่อ ท้อถอย จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า วิริยะ (ที่ท่านหนุนมากคือพยายามในการละ มิจฉาทิวฏฐิ และทำปัญญาที่เป็นสัมมาทิวฏฐิให้เต็ม)

ในการพยายามก้าวไปกับสิ่งกัปปในการคิดค้นพูดจาทำกรานั้น ก็ต้องมีภาวะที่ใจตื่นพร้อม อยู่กับกิจอยู่กับงาน ไม่ใจลอยเผลอไหล ไม่พลาด ไม่หลงลืม จับได้ตามทันอยู่กับการที่ทำ อยู่กับเรื่องที่เกี่ยวข้องนั้นๆ อันใดผิด-ร้าย ก็เลิก-ละ-กัน-ทันยังได้ อันใดถูก-ใช้ ก็จับทันมันไว้ การเพียรพยายามจึงจะสำเร็จผล นี่คือมี “สติ”

เมื่อมีสติ ใจตื่นพร้อม ทันท่อความเป็นไป ไม่เผลอไม่พลาด จับเรื่องจับงานไว้ให้แล้ว ก็ต้องมี “สมาธิ” คือภาวะที่ใจเป็นหนึ่งเดียว ตั้งมั่น มุ่งแน่ว อยู่ตัว ได้ที่ ซึ่งเอาคุณสมบัติเกี่ยวข้องที่เป็นกำลังพลตัวทำงานของจิตมารวมกันมั่นแน่มุ่งแน่วไปที่เรื่องทำงานนั้น กิจกรรมทุกอย่างของชีวิตจึงจะดำเนินไปได้อย่างดีที่สุด เฉพาะอย่างยิ่งคือสร้างโอกาสให้ปัญญาทำงานจัดการกับสิ่งทั้งหลาย และพัฒนาไปได้อย่างดีที่สุด

๓ อย่าง คือ วายามะ (รวมทั้งฉันทะที่เป็นตัวเริ่มนำหน้าวายามะนั้น) สติ และ สมาธิ นี้ เป็นพวก **จิต** (แต่นิยมเรียกด้วยชื่อว่า **สมาธิ** ที่ถือเป็นตัวแทน)

เป็นอันว่า มรรค (หรือ ปฏิปทา) คือทางดำเนินชีวิต หรือกระบวนการของคณนี้ มีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ **ทิฏฐิ** **สังกัป** **วาจา** **กัมมันตะ** **อาชีวะ** **วายามะ** **สติ** และ **สมาธิ** จัดรวมเป็น ๓ พวกหรือ ๓ หมวด คือ **ปัญญา** **ศีล** และ **จิต/สมาธิ**

มรรคา ทางชีวิตนี้ ที่ดำเนินไปผิด ก็เป็นมรรคซึ่งมีองค์ประกอบ ๘ ที่เป็นผิด เป็นมิจจา เริ่มด้วย**ทิฏฐิ-ผิด** เรียกว่ามีมิจจาทิฏฐิ แล้วก็มี มิจจาสังกัปป์ มิจจา-วาจา มิจจាកัมมันตะ มิจจาอาชีวะ มิจจาวายามะ มิจจาสติ และมิจจาสมาธิ ถ้าดำเนินไปผิดอย่างนี้ มรรคก็เป็น **มิจจามรรค** (นิยมเรียกว่า มิจจาปฏิปทา)

ทีนี้ ถ้ามรรคา ทางชีวิตนั้น จะดำเนินไปถูกต้อง ก็ต้องเป็นมรรคซึ่งมีองค์ ๘ ที่ถูกต้อง เป็นสัมมา เริ่มด้วยมี**ทิฏฐิ-ถูกต้อง** เรียกว่าสัมมาทิฏฐิ แล้วก็มี สัมมาสังกัปป์ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ถ้าดำเนินไปถูกต้องอย่างนี้ มรรคก็เป็น **สัมมามรรค** ที่นิยมเรียกว่า สัมมาปฏิปทา เรียกให้งามว่า **ขริย-ชฎฐังคิกมรรค** (หรือ **ขริยชฎฐางคิกมรรค**)

แน่นอนว่า เราต้องการมรรคที่เป็นสัมมาปฏิบัติ เป็นทางชีวิตที่ถูกต้อง เป็นกระบวนการสัมมามรรคของคน ที่ทำให้กระบวนการปัจจุอาการนี้โรธวารของธรรมชาติดำเนินไป

ดังได้บอกแล้วข้างต้น มรรคเริ่มด้วยปัญญา และปัญญาเริ่มแรกนั้นก็ต้องให้มีพอเป็นทุนตั้งต้น ที่นี้ปัญญาที่เป็นทุนของแต่ละคนนั้น เรียกว่า **“ทิวฐิ”** และก็ได้อธิบายแล้วว่า กระบวนการที่ถูกต้อง เป็นสัมมามรรคนั้น เริ่มต้นด้วยทิวฐิที่ถูกต้อง ที่เป็นสัมมา คือเริ่มต้นด้วย **สัมมาทิวฐิ**

นี่คือจุดสำคัญ เพราะถ้าจุดเริ่มต้นถูกต้อง เป็นสัมมาทิวฐิ ก็จะตามมาด้วยสัมมาทั้งหลาย ตั้งแต่สัมมาสังกัปป์ เป็นต้นไป รวมกันเป็นสัมมามรรค หรือสัมมาปฏิบัติ ที่จะนำไปถึงจุดหมาย จึงต้องรู้ไว้เป็นบทนำว่า สัมมาทิวฐิ ปัญญาเห็นชอบ ที่เป็นทุนเริ่มต้นนั้น คือทิวฐิ ที่รู้เข้าใจ ยึดถือเชื่อถือมองเห็นตามหลักการว่าอย่างไร

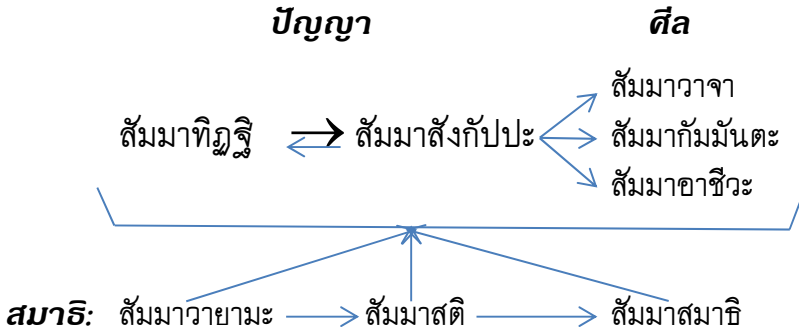
พูดอย่างกว้างๆ **สัมมาทิวฐิ** ปัญญาเห็นชอบ เห็นถูกต้อง ก็คือความรู้เข้าใจมองเห็นตลอดจนเชื่อถือตามหลักการของความ เป็นเหตุเป็นผล ที่อ้างอิงความจริงของธรรมชาติแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของปัจจุอาการ และธรรมคาของไตรลักษณ์

จะพูดง่ายๆ ง่ายๆ ก็ได้ว่า **สัมมาทิวฐิ** นั้น คือปัญญาเข้าใจเชื่อในหลักอริยสัจ ๔ (เพราะอริยสัจ ๔ ก็คือระบบเหตุผล ที่นำเสนอกฎธรรมชาติแห่งปัจจุอาการ ดังที่ได้พูดมาแล้ว)

อย่างไรก็ตาม ในตอนเริ่มเข้าสู่มรรคานี้ ความรู้เข้าใจเชื่อถือ ชนิดที่เกื้อกูล เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคม จำพวกความรู้ดีชั่ว เชื่อว่าบุญ-บาปมี เชื่อว่ากรรมดี-ชั่ว มีผลมีวิบาก เชื่อว่าทานมีผล เป็นต้น ก็เป็นทิวฐิต้นทุน ที่จะช่วยให้ก้าวหน้าไปในมรรคได้ ท่านเรียกว่าเป็นสัมมาทิวฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นสัมมาทิวฐิขั้นโลกีย์ เป็นความรู้ความเข้าใจที่ทำให้มองเห็นถูกต้อง (อยู่ในแนวทางของความ เป็นเหตุเป็นผล ที่จะไปต่อเชื่อมกับความเข้าใจสภาวะและความเป็นไปตามเหตุปัจจัยได้) เข้าทางได้

เมื่อมีสัมมาทิวฐิตั้งมั่นแล้ว ก็นับว่ามีปัญญาดันทุนที่จะเริ่มดำเนินก้าวไปได้ในมรรคชีวิต ที่เป็นสัมมาปฏิบัติ

จึงสรุปแสดงระบบของมรรคมืองค์ ๘ ที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา พอเห็นรูปเค้า ดังนี้

ศึกษา ๓ ด้าน

เพื่อพัฒนาอย่างบูรณาการครบ ๘

พัฒนามรรคาชีวิต ด้วยการศึกษที่สอดคล้อง

- เอาการฝึกจากข้างนอกเข้าไปขับเคลื่อนกระบวนการชีวิตข้างใน

ได้บอกแล้วว่าต้องรู้หลักกิจในอริยสัง และปฏิบัติต่ออริยสังแต่ละอย่างนั้นๆ ให้ถูกต้อง ทุกข์บอกว่าต้องจับให้ได้ว่าเป็นทุกข์อะไรอย่างไร สมุทัยบอกว่าต้องทำให้หมดเหตุสิ้นปัจจัย นิโรธบอกว่าต้องทำให้สำเร็จ โดยหักปัจจัยการให้ได้ แล้วมรรคก็ปฏิบัติตั้งแต่วินิจฉัยจับทุกข์ให้ได้ และเมื่อรู้เหตุปัจจัยของมัน รู้จุดที่ต้องแก้ไขแล้ว ก็ลงมือทำให้สำเร็จผลไปตามนั้น

ท่านเปรียบไว้เหมือนแพทย์จะบำบัดโรครักษาคน เริ่มต้นต้องวินิจฉัยจับให้ได้ว่าเป็นโรคอะไร แล้วสืบค้นให้ได้ว่าเชื้อหรือตัวการก่อโรคคืออะไร แล้วการบำบัดจะสำเร็จหายโรคได้อย่างไร เช่นด้วยการให้ยาพวก ไหน ผ่าตัดที่จุดใด จากนั้นก็ถึงมรรคคือดำเนินปฏิบัติในการบำบัดรักษา จะสั่งยาอะไรๆ เท่าไร จะผ่าตัด จะทำกายภาพบำบัด ฯลฯ ก็ดำเนินกันไป

บอกแล้วว่า อริยสัจ ๓ ข้อแรกเป็นเรื่องของหลักของกระบวนการของ
 ธรรมชาติ เราจะให้มันเป็นไปตามนั้น มนุษย์ก็ต้องลงมือทำลงมือปฏิบัติ
 ตามมรรค มรรคจึงเป็นเรื่องของมนุษย์ โดยที่ถ้าเมื่อเรารู้หลักรู้กระบวนการใน
 ๓ ข้อแรกนั้นแล้ว เราก็สามารถมาจัดวางเป็นระบบปฏิบัติการในการทำให้
 สำเร็จได้อย่างดีที่สุด พระพุทธเจ้าก็คือทรงรู้หลักรู้กระบวนการของธรรมชาติที่
 นำมาเรียกว่าอริยสัจ ๓ ข้อนั้นชัดแจ้งแล้ว จึงทรงจัดวางระบบกระบวนการวิธี
 ปฏิบัติเรียกว่ามรรค เป็นอริยสัจข้อที่ ๔ ขึ้นมา

ตามหลักกิจในอริยสัจนั้น หน้าที่ของเราต่อมรรค คือ “ภาวนา” ที่
 แปลว่าพัฒนา คือลงมือทำ ปฏิบัติ ทำให้เจริญเพิ่มพูนก้าวหน้าไป โดยมุ่ง
 เป้าใหญ่ไปที่ทวนปัญญาที่เป็นสัมมาทิฐิ ตัวนำกระบวนการชีวิต ที่พูดไปแล้ว

ที่นี้มรรคนั้น เป็นกระบวนการชีวิต เป็นเรื่องการเจริญพัฒนาภายใน
 ชีวิตของแต่ละคน ตั้งต้นแต่พัฒนาสัมมาทิฐิอย่างที่ว่าแล้ว

แต่มนุษย์นี้ ด้วยปัญญานี้แหละ ก็รู้จักที่จะจัดการจากภายนอกมา
 ช่วยให้คนพัฒนากระบวนการชีวิตข้างในด้วย

ตัวอย่างง่ายๆ ก็คือ ในการที่คนจะพัฒนาปัญญาของเขานั้น คนอื่นก็
 มาช่วยให้เขาพัฒนาตัวของเขาได้ เป็นการจัดการจากภายนอก เหมือนกับมา
 ป้อนอาหารให้ แต่ที่จริงก็คือเขาต้องเคี้ยวต้องกลืนอย่างน้อยต้องย่อยเอง
 และแม้แต่ที่มาป้อนให้ นั้น ก็เป็นการมาช่วยให้ฝึกตัวให้หัดตักกินเองได้ต่อไป

อย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า **ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ** มี ๒ อย่าง คือ

๑. ปัจจัยภายนอก: **ปรโตโฆสะ** เสียงจากผู้อื่น เช่น ครูอาจารย์ สื่อที่ดี
 กัลยาณมิตร มาบอกเล่า แนะนำ บรรยาย อธิบาย ให้ฟังข่าวสาร
๒. ปัจจัยภายใน: **โยนิโสมนสิการ** “ทำในใจโดยแยกคาย” รู้จักคิด
 รู้จักพิจารณา เช่น คิดวิเคราะห์แยกแยะ คิดค้นสืบสาวเหตุปัจจัย

ปัจจัยภายนอกก็มาเชื่อมโยงกับปัจจัยภายในได้ด้วย อย่างใน ๒ ข้อ
 นี้ ครูอาจารย์ *กัลยาณมิตร* ก็มาแนะนำสอนบอกวิธีให้คนนั้นๆ ฝึกตัวให้
 รู้จักคิดรู้จัก**โยนิโสมนสิการ** นี้คือปัจจัยภายนอกมาช่วยชักนำเป็นปัจจัยให้
 เกิดปัจจัยภายใน

การประสานปัจจัยภายในกับปัจจัยภายนอก การที่คนอาศัยปัจจัยภายนอก เช่น คำสอนคำบอกเล่าชักนำ หรือรู้จักใช้ปัจจัยภายนอกเป็นเครื่องนำในการฝึกตนของเขา ที่จะทำให้กระบวนการชีวิตของตนพัฒนาขึ้นไปนี้ เรียกว่าเป็น “สิกขา” คือการศึกษา การเรียนรู้ การฝึกการหัด

พระพุทธเจ้าทรงใช้ความรู้ในการพัฒนามรรค มาจัดตั้งวางระบบสิกขาคือการศึกษาขึ้นขึ้น โดยสอดคล้องกับกระบวนการพัฒนาชีวิตของคน ที่มี ๓ แดน คือ ปัญญา พฤติกรรมแห่งศีล และจิตใจหรือสมาธิ แต่ในสิกขานี้ ทรงลำดับใหม่ เป็นพฤติกรรมแห่งศีล จิตใจหรือสมาธิ และปัญญา เรียกว่า **ไตรสิกขา** คือการศึกษา ๓ ด้าน

เป็นอันว่า กระบวนมรรค มี ๓ คือ **ปัญญา ศีล สมาธิ/จิตใจ**
ระบบสิกขา มี ๓ คือ **ศีล สมาธิ/จิตใจ ปัญญา**

ทำไมจึงลำดับใหม่ แทนที่จะเริ่มที่ปัญญา กลายเป็นเริ่มที่ศีลคือด้านพฤติกรรม นี่คือว่า มรรคซึ่งเป็นกระบวนการชีวิตในตัวคนก็เป็นของมันอย่างนั้น ดังได้บอกแล้วว่ามรรคคือกระบวนการชีวิตเริ่มด้วยปัญญาสัมมาทิฏฐิเป็นตัวนำ แล้วกระบวนการก็ดำเนินไปตามธรรมดาแห่งธรรมชาติของมัน

แต่การศึกษานี้เป็นการจัดการของคน ที่ทำจากข้างนอกเข้าไป ซึ่งต้องดูให้เหมาะว่าจะทำอะไรอย่างไรที่จะไปจับเคลื่อน ไปหนุนไปดันไปดันให้กระบวนการชีวิตนั้นพัฒนาไปอย่างได้ผลดี บางทีก็ไปเสริมไปซ่อมเป็นจุดเป็นตอน มันเหมาะกันหรือต้องการตรงไหน ก็ไปจัดการตรงนั้น

เรื่องระบบสิกขา/การศึกษานี้ จะพูดอีกยาวข้างหน้า ในที่นี้จะพูดแค่พอเห็นลักษณะทั่วไปของไตรสิกขา ที่ต่างออกไปจากมรรค แต่มาจัดแต่งเสริมเติมมรรคนั้นให้สมบูรณ์ โดยจัดให้คนศึกษาเพื่อพัฒนามรรคของเขา

- สิกขาเป็นการจัดการจากข้างนอก:

เอา**วินัย** ที่เป็นข้อสิกขาบทเป็นกฎกติกา ให้คนฝึกเพื่อพัฒนา**ศีล**

เอา**กรรมฐาน** ให้คนฝึกเพื่อพัฒนา**สมาธิจิต**

เอา**อุเทศนิเทศปริปัญจนาสาักจนาปัญหาวิจัย** ให้คนฝึกเพื่อพัฒนา**ปัญญา**

- ลึกขาคเริ่มตันที่ศีล คือเรื่องพฤติกรรมทางกายวาจา ที่แสดงออกภายนอก เป็นส่วนที่ปรากฏในการดำเนินชีวิต และไปเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนอื่น สิ่งอื่น ที่นอกตัว ที่แวดล้อม คือทางสังคม และทางกายภาพ ซึ่งจำเป็นสำหรับการที่จะมีชีวิตอยู่ให้รอดให้ดี จึงจำเป็นต้องบริหารจัดการให้เป็นไปด้วยดี ให้เร็วไวทันการแต่เริ่มตัน

- ในเรื่องพฤติกรรมนี้แหละ เมื่อคนมีชีวิตเป็นอยู่ ก็จำเป็นต้องมีพฤติกรรม พอแสดงพฤติกรรมตอบสนองอะไรอย่างไร โดยเร็วไว ก็จะเกิดเป็นพฤติกรรมเคยชิน ซึ่งติดตัวไปเรียกได้ว่าตลอดชีวิต การศึกษาจึงรีบเข้ามานำพาจัดการในการฝึกหัดหรือชวนให้ทำในทางที่จะมีพฤติกรรมเคยชินที่ดีไปแต่ต้น เฉพาะอย่างยิ่งด้วยการฝึกวินัย ซึ่งจะทำได้เป็นศีลคือเป็นปกติประจำตัวอย่างนั้น และเมื่อออกไปแพร่ในสังคม ก็เป็นวัฒนธรรมที่เป็นลักษณะความเจริญหรือไม่ของสังคมนั้น

- เรื่องของศีลที่ปรากฏตามพฤติกรรมทางกายวาจาการหาเลี้ยงชีพนั้น เทียบกับเรื่องจิตใจ และปัญญา ก็เป็นของหยาบ ปรากฏ มองเห็นง่าย และจัดการได้สะดวกกว่า และในเวลาที่เราจัดการกับพฤติกรรมนี้ ก็เป็นธรรมดาตามกระบวนการของชีวิต ที่องค์ฝ่ายจิตใจ และองค์ฝ่ายปัญญา ก็ยอมทำงานหรือดำเนินไปด้วย เราก็จึงใช้การฝึกพฤติกรรมนี้แหละ เป็นสื่อให้ได้ฝึกจิตใจ และฝึกปัญญาไปด้วยกัน เฉพาะอย่างยิ่ง ปัญญาที่จะต้องให้รู้เข้าใจพฤติกรรมหรือเรื่องที่ฝึกนั้น และถ้าจะฝึกศึกษาให้ได้ผลดี ก็เน้นโดยตระหนักไว้ด้วยให้ฝึกศึกษาด้วยความรู้เข้าใจไม่เพียงเรื่องที่พูดที่ทำ แต่รู้เข้าใจเหตุผล ความมุ่งหมายเป็นต้น ของกรณีนั้นๆ ให้ได้อย่างดี ก็จะเป็นการพัฒนาสัมมาทิฐิ ที่เป็นตัวนำกระบวนการชีวิต ตรงจุดหัวใจของการพัฒนา ก็จะเป็นการศึกษาที่สมชื่อแท้จริง

- พฤติกรรมที่เป็นเรื่องของศีลนี้ ดังว่าแล้ว เป็นเรื่องออกมาข้างนอกเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เมื่อมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมดี อยู่ร่วมสังคมได้ดี เกื้อกูลกัน ตั้งแต่ไม่มีความหวาดระแวงภัยและความเดือดร้อนใจมารบกวนเป็นต้นไป ก็เป็นพื้นฐานให้แก่การพัฒนาจิตใจและพัฒนาปัญญา และให้โอกาสแก่การพัฒนาจิตใจและพัฒนาปัญญานั้น เช่นจิตใจนุ่มนวลไปสู่ความสงบ ประณีตขึ้น พร้อมทั้งจะมีความสุข มีเวลามีโอกาสมีความสุขพร้อมมากขึ้นที่จะคิดค้นคว้า

ไตรตรองเรื่องราวและทำการที่จะให้ปัญญาได้พัฒนา

- เมื่อเป็นเรื่องที่คนจัดการได้ ไม่ใช่ต้องไปในกระบวนการตามลำดับอย่างในมรรค ลึกซึ้งคือการศึกษาคือว่า ตรงไหน ส่วนไหนหย่อน อ่อนไป บกพร่อง หรือควรจะให้เข้มคมพิเศษ ก็ไปจัดการซ่อมเสริม เติมแต่ง เน้นการฝึกการทำให้เข้มแข็งมั่นคงเป็นจุดเป็นส่วนเป็นแห่งๆ ไป ก็ได้

- ในแดนของจิตใจและปัญญา เอาเป็นว่ายังไม่ต้องพูดถึง แต่แง่หนึ่งที่ควรเน้นไว้ คือ ที่จัดแดนจิตใจไว้ก่อนปัญญานั้น เพราะจิตใจเป็นที่ทำงานของปัญญา จึงเน้นการฝึกเตรียมจิตใจให้พร้อมที่สุดสำหรับการทำงานของปัญญา เช่น ให้เป็นสมาธิมีจิตที่สงบใส ปัญญาจะได้มองเห็นชัดเจน ไม่มีอะไรบวม ไม่มีอะไรบัง ให้เป็นจิตที่มีตรมัตถมัตตุมกษา คือใจลงตัวกับทุกสิ่งมองดูหนึ่ง ให้ปัญญาเห็นชัดเต็มที่ตรงตามที่มันเป็นไมเอนเอียง ไม่ขาดไม่เกิน

เรื่องลึกซึ้งคือการศึกษ ขอฟักไว้แค่นี้ก่อน

- **เมื่อจบการศึกษา คนก็พัฒนาเป็น “ภาวิต”**

ตั้งที่ว่าแล้ว หน้าที่ต่อมรรค ได้แก่ ภาวนา แปลว่า พัฒนา หรือเจริญ คือ ลงมือทำ ปฏิบัติ จึงมีคำที่เรียกรวมว่า **“มรรคภาวนา”**

เพื่อช่วยให้มรรคภาวนา คือการพัฒนากระบวนการชีวิตนี้ก้าวหน้าไปอย่างดีที่สุด ก็จึงจัดตั้งระบบการศึกษาที่เรียกว่า **“ไตรสิกขา”** ขึ้นมา

เมื่อการศึกษาได้ผลดี มรรคภาวนาดำเนินไปสำเร็จสมบูรณ์ ก็ทำให้บุคคลนั้นๆ เป็น **“ภาวิต”** คือเป็นคนที่พักพัฒนาแล้ว แยกเป็น ๔ ด้าน คือ

๑. ภาวิตกาย มีกายที่พัฒนาแล้ว คือมีความสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อมด้านธรรมชาติและวัตรธรรม รู้จักชื่นชมรมณีย์ ดูเป็นฟังเป็น กินเป็น ใช้เป็น

๒. ภาวิตศีล ศีลที่พัฒนาแล้ว คือมีความสัมพันธ์ที่ตรงตามเกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม อยู่กันด้วยไมตรี ไม่เบียดเบียน ช่วยเหลือกัน

๓. ภาวิตจิต มีจิตใจที่พัฒนาแล้ว คือมีคุณภาพจิตดี มีคุณธรรม จิตใจเข้มแข็ง เช่น พากเพียร อดทน มีสติ มีปราโมทย์ ปิติ ปัสสัทธิ สุข สมาธิ

๔. ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว คือมีความรู้เข้าใจเข้าถึงสังขารธรรม ที่ทำจิตใจให้เป็นอิสระ รู้จักใช้ปัญญาแก้ปัญหา และทำการให้สำเร็จ

พัฒนาคนได้ ความสุขก็พัฒนาด้วย

มรรคาแห่งความสุข: ด้วยความสุข สู่ความเกษม

เจ้าชายโพธิราชกุมาร ราชโอรสของพระเจ้าอุเทนแห่งพระนครโกสัมพี กราบทูลพระพุทธานุญาตว่า พระองค์มีความเห็นว่า คนจะถึงความสุข ด้วยความสุขหาได้ไม่ ความสุขต้องลูถึงได้ด้วยความสุขทุกข์ยาก^๑

พระพุทธานุญาตว่า ครึ่งก่อนโน้น เมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้ พระองค์ก็เคยคิดอย่างนั้น ต่อมาพระองค์เสด็จออกผนวชเที่ยวค้นคว้าว่าอะไรดี ทรงแสวงหาสันติวิธปฏิบัติ ได้ทดลองวิธีการต่างๆ จนกระทั่งได้ทรงบำเพ็ญตบะทรนาร่างกายมากมายมีความสุขทุกข์ยากแสนสาหัส รวมแล้วยาวนานถึง ๖ ปี ในที่สุดทรงสรุปได้ว่า นั้นมิใช่ทาง จึงทรงละเลิก แล้วเข้าสู่ทางสายกลาง ดำเนินมัชฌิมาปฏิปทา ที่มีความสุขอย่างบริสุทธิ์ตั้งแต่เริ่มแรก จนในที่สุดก็ได้ตรัสรู้โดยทรงค้นพบอริยสัจ ๔ ที่เป็นความจริงแห่งธรรมดาของธรรมชาติ

ในจุฬโคบาลสูตร พระพุทธานุญาตอธิบายการทำหน้าที่พระศาสดาของพระองค์ แล้วตรัสสรุปความเป็นคาถาลงท้ายพระดำรัสสอนของพระศาสดาว่า “ปาโมชฺชพฺพฺหุตา โทถ, เขมํ ปตฺถเอถ ภิกฺขโว”^๒ แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเป็นผู้มากด้วยปราโมทย์ พึงปรารถนาความเกษมเถิด”

คำตรัสนี้ถือได้ว่าเป็นพระดำรัสสั่งด้วยพระทัยปรารถนาดีมีพระมหากรุณา แก่บรรดาผู้ดำเนินมรรคาที่พระองค์ทรงสอนไว้ ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา จะเรียกว่าปฏิบัติธรรมหรืออะไรก็ตาม ก็คือมรรคาชีวิตหรือการดำเนินชีวิต อย่างที่มีการแนะนำกันมาให้ทำงานด้วยความสุข เรียบอย่างมีความสุข ฯลฯ ก็รวมอยู่ในการดำเนินมรรคา เพียงแต่อาจต้องถามแทรกเล็กน้อย ที่ว่าสุขนั้น เป็นความสุขที่เป็นไปเองด้วยปัจจัยภายในหรือเป็นความสุขแบบพึ่งพา ต้องอาศัยขึ้นต่อปัจจัยล่อเร้าจากข้างนอก

^๑ โพธิราชกุมารสูตร, ม.ม.๑๓/๔๔๘/๔๔๓

^๒ ม.ม.๑๒/๓๙๑/๔๒๑; “ปาโมชฺชพฺพฺหุตา” นี้ถือตามพระไตรปิฎกฉบับโบราณ และฉบับอักษรพม่า แต่ฉบับสยามรัฐ เป็น “ปาโมชฺชพฺพฺหุตา”

ความสุขที่จริงแท้ เป็นอิสระของตัวเอง เริ่มต้นก็เกิดมีเป็นไปตามเหตุปัจจัยภายในที่ตนเองสร้างขึ้นมาและให้คงอยู่มีอยู่เป็นไปได้ตามปรารถนา มรรคาที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทานั้น เป็นทางชีวิตของความสุขที่เป็นอิสระและยั่งยืนไม่ขึ้นต่อปัจจัยภายนอก ตั้งแต่ความสุขอิสระโดยสัมพัทธ์ จนเป็นความสุขล้วนที่ไร้ทุกข์ เป็นสุขที่เป็นอิสระสมบูรณ์สิ้นเชิง

ในพุทธตำราตรัสสอนให้เป็นผู้มากด้วยปราโมทย์ พึงปรารถนาความเกษม นั่น ก็คือภาวะจิตประจำตัว ที่มีตั้งแต่เริ่มต้นดำเนินเดินทาง ไปจนตลอดถึงจุดหมายคือสมบูรณ

ปราโมทย์นั้นท่านให้มีไว้ประจำตัวเป็นสภาพพื้นจิต ไม่แต่ที่นี้ ในที่อื่น พระพุทธเจ้าก็ตรัสเน้นไว้ เช่นว่า “ผู้มากด้วยปราโมทย์ จักทำทุกขให้หมดสิ้นไป”^{*} “ภิกษุผู้มากด้วยปราโมทย์...พึงลุล่วงสันตบถอันเป็นสุขซึ่งสงบสังขาร”^{*}

“ปราโมทย์” คือความร่าเริงแจ่มใส สดชื่นเบิกบานใจ เป็นภาวะจิตที่ปลอดโปร่งโล่งคล่องเบาสบาย ไม่มีความขุ่นข้องหมองใจ ไร้ความขุ่นมัว เศร้าหมอง ไม่มีความขัดเคืองขุ่นใจ ไม่ติดข้องอยู่กับความอยากได้นั่นจะเอานี่ ไม่ซึมเศร้าเหงาหงอย ไม่หดหู่ท้อแท้ ไม่ฟุ้งซ่านหรือร้อนรกรกระวนกระวาย ไม่กุ่มไม่กังวล ไม่มัวล้งเล เป็นสภาพจิตที่ไม่กินพลังงาน ไม่เผาผลาญตัว เบิกกว้าง มีพลังมาเอง

ปราโมทย์เป็นภาวะจิตต้นทางสู่สมาธิ หรือทำให้จิตพร้อมที่จะเป็นสมาธิ และทำให้ใจมีกำลัง ทำให้จิตปลอดโปร่งโล่งคล่องเหมาะหรือสะดวกแก่การทำงานของปัญญา^{*}

พร้อมกับการมีจิตปราโมทย์ ก็ตรัสบอกให้ปรารถนาความเกษม นี้คือบนพื้นจิตที่โล่งคล่อง ก็มองไปถึงจุดหมาย

^{*} ขุ.ธ.๒๕/๓๕/๖๖; มีอีกหลายแห่ง แต่ในพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ เป็น ปาโมชฺชพฺโถ บ้าง ปามุชฺชพฺโถ บ้าง
^{*} “ปราโมทย์” เป็นชื่อแรกในธรรมชุด ๕ (ปราโมทย์-ปีติ-ปัสสัทธิ-สุข-สมาธิ) ซึ่งเป็นปัจจัยส่งต่อกัน อันแสดงถึงความก้าวหน้าในธรรมหรือความได้ผลของการปฏิบัติ พระพุทธเจ้าตรัสบ่อยมาก (เช่น สัม.๑๘/๑๖๐๒/๕๐๑) เป็นสภาพจิตที่ดีที่เจริญยิ่ง ควรเอาใจใส่ทำให้ได้; อย่างไรก็ตาม ปราโมทย์มิใช่เป็นความดีในตัวของมันเอง แต่เป็นสภาวะที่เอื้อที่เกื้อหนุนส่งเสริม จึงพึงระวังรู้ทันด้วย เพราะอาจเกิดกับพวกอกุศลได้ เช่น ร่าเริงยินดีที่ได้ยินได้เห็นความวิบัติของศัตรู แม้จะเป็นภาวะจิตที่ดีต่อชีวิตจิตใจ แต่ไปหนุนสถานการณ์ที่ไม่ดีได้ด้วย

ความ “เกษม” คืออย่างไร พึงเข้าใจด้วยอุปมา ท่านเปรียบเหมือนคนว่ายน้ำ จะข้ามฝั่ง หรือเรือแตก จะว่ายน้ำไปหาฝั่งให้พ้นภัย ถึงจะดีใจว่าตนว่ายน้ำเก่งและมีกำลังแข็งแรง ก็ยังพะวงถึงการรักษาตัวให้อยู่รอด โดยคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมรอบตัวและระยะของกาลเวลา トラบไคยังว่ายน้ำอยู่ในน้ำ ก็ไม่โล่งใจไม่ปลอดภัยจริง อีกทั้งเมื่อยังว่ายน้ำอยู่ ก็ยากที่จะทำอะไรจะไรได้อีก

แต่พอขึ้นฝั่งได้ ก็โล่งใจ ขึ้นไปยืนบนฝั่งแม่น้ำ ทอดสายตามองดูพื้นน้ำและกระแสน้ำ แล้วมองออกไปกว้างไกลรอบตัว เห็นทุ่งโล่ง ดงไม้ ทิวเขา มองขึ้นไปเห็นท้องฟ้าโล่งแจ่มใส สูดหายใจได้อากาศอันกายสบายใจ จะทำอะไร ก็เป็นไทแก่ตัว ที่จะทำได้ผลดีเต็มที่ตามปรารถนา ภาวะที่ขึ้นจากน้ำได้ขึ้นยืนบนฝั่งอย่างปลอดภัย ใจโล่งสดชื่นเป็นอิสระไร้กังวลอย่างนี้ เรียกว่าความเกษม ท่านให้ปรารถนาภาวะชีวิตจิตใจที่เป็นความเกษมอย่างนี้ ที่ขยายออกไป ก็เป็นความเกษมของสังคม และของโลกนี้

ความเกษมที่พูดมานี้ เป็นชื่อที่แสดงลักษณะอย่างหนึ่งของนิพพานนั่นเอง ภาวะแห่งความเกษมนี้จึงช่วยให้เข้าใจความหมายของนิพพานด้วย

ที่นี่ ที่ตรัสบอกให้ปรารถนานั้น ความปรารถนาในกรณีอย่างนี้ เป็นความปรารถนาต่อสภาวะที่หมดจดตั้งงามเป็นกุศล เรียกว่าเป็น “ฉันทะ” (เรียกยาวๆ ก็ได้ว่ากุศลฉันทะ หรือธรรมฉันทะ) เป็นความอยากความปรารถนาที่จะทำให้สำเร็จให้ลุล่วงถึงสภาวะตั้งงามที่เรียกว่าความเกษมนั้น เป็นความอยากที่เป็นแรงขับเคลื่อนเริ่มต้นในการที่จะเพียรพยายามทำการให้ก้าวไปสู่ความสำเร็จถึงจุดหมาย (เรียกอีกชื่อหนึ่งว่ากัตตुकัมยตาฉันทะ) ท่านจึงย้ำนักให้มีฉันทะ คือความอยากความพอใจใฝ่ปรารถนาอันนี้ ที่จะนำใจให้เริ่มทำการ และเดินหน้าก้าวไปในความเพียรพยายามตลอดมรรคา

ความอยากที่เรียกว่าฉันทะนี้ เป็นเรี่ยวแรงกำลังของจิตใจเอง ตรงข้ามกับตัณหาซึ่งเป็นเรี่ยวแรงแบบเงื่อนไข ที่ใช้พลังงานของชีวิตให้สิ้นเปลือง คนที่ทำงานทำการด้วยฉันทะ จะมีเรี่ยวแรงกำลังในตัวเอง ไม่เหน็ดไม่เหนื่อย จะทำงานทำการอะไร ก็เป็นการสร้างสรรค์ทั้งนั้น ทำให้เป็นเรื่องง่ายดายที่จะทำงานด้วยความสุข จะเรียนก็เรียนอย่างมีความสุข และก็คืออยู่ในวิถีแห่งความเกษมนั่นเอง

เมื่อทำกิจทำการทำอะไรๆ ที่ดี ๆ โดยมีฉันทะ ใจก็มีกำลัง และทำด้วยความสุขดังที่ว่า พอทำก้าวหน้าไป ใจก็เกิดมีปราโมทย์ พอปราโมทย์มา ก็ยังมีกำลัง แล้วก็ยังทำกิจทำการนั้นด้วยความสุข

ท่านจึงให้มีปราโมทย์เป็นภาวะพื้นจิต และพร้อมกันนั้นก็มีฉันทะเป็นแรงเริ่มทำการ ที่จะขัดต้นความเพียรพยายาม โดยมีปัญญา อันเป็นสัมมาทิฐิ ตระหนักรู้ถึงความเกษมที่เป็นจุดหมาย คนก็ก้าวไปในมรรคาตลอดถึงจุดหมาย ด้วยปราโมทย์ พร้อมด้วยฉันทะ โดยมีปัญญามองเห็นภาวะแห่งความเกษมของชีวิต ของสังคม และของทั้งโลกนี้ ดังที่ได้กล่าวมานั้น

